

Γιώργος Σμπιλήρης • Γαβρίλης Λαμπάτος
Αγαθοκλής Αζέλης • Ράνια Αλεξανδράκη

ΓΡΑΠΤΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΓΛΩΣΣΑ & ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΛΥΚΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ

ΝΕΑ
ΑΝΑΜΟΡΦΩΜΕΝΗ
ΕΚΔΟΣΗ

Σύμφωνα
με την ύλη
και τις οδηγίες
του Υπουργείου
για το Νέο Σύστημα
των Πανελλαδικών
Εξετάσεων

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα 11

ΜΕΡΟΣ 1ο ΓΛΩΣΣΑ ΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΕΙΔΗ – ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΑ ΕΙΔΗ

A. ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΘΕΚΑΣΤΑ

1. Γλώσσα	17
Γλώσσα και άνθρωπος	17
Γλωσσικές ποικιλίες	17
Λειτουργίες της γλώσσας	19
2. Λόγος – Διαστάσεις λειτουργικές	21
Διαθέσεις – Φωνές: Διάκριση	21
Λειτουργία ενεργητικής και παθητικής διάθεσης	22
Μετατροπή ενεργητικής σύνταξης σε παθητική	22
3. Στίξη	24
4. Τα ρηματικά πρόσωπα στον λόγο	35
Λειτουργία – Χρήση	35
5. Η χρήση της ερώτησης στον λόγο	40
Λειτουργία – Χρήση	40
6. Παράγραφος	44
Δομή – Δομικά στοιχεία	44
Οργάνωση παραγράφου	48
Τρόποι ανάπτυξης παραγράφου	50

B. ΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΕΙΔΗ

1. Αφήγηση	58
Η αφήγηση ανάγκη	58
Ορισμός – Στοιχεία	58
Είδη – Ύφος	59
2. Περιγραφή	60
Ορισμός	60
Στόχος – Αποτελεσματικότητα	60
Μεθόδευση – Οπτική γωνία	60
Περιγραφή και αφήγηση	61
3. Είδση	68
Η ανάγκη της πληροφόρησης	68
Η εξέλιξη – Ορισμός	69
Η είδση από την πλευρά του δέκτη	69
Είδση και σχόλιο	69
Τίτλος	70
4. Πειθώ – Επιχειρηματολογία	73

Γενική θεώρηση	73
Τρόποι πειθούς	75
Μορφές πειθούς	88
Γ. ΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ	
ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ	102
1. Περιγραφή	102
α. Δομή	102
β. Γλώσσα	102
2. Εξήγηση	103
3. Οδηγίες	104
α. Δομή	104
β. Γλώσσα	104
4. Επιχειρηματολογία	105
5. Αφήγηση	105
Δ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΑ ΕΙΔΗ	106
1. Βιογραφικά είδη	106
Οι απαρχές	106
Είδη	106
Συσχετίσεις – Παραδείγματα	109
2. Χρονογράφημα	117
Ορισμός – Γνωρίσματα	117
Παροδικότητα	118
Θεματική	118
3. Δοκίμιο	122
Όρος	122
Γνωρίσματα	122
Δομή και σύνθεση	123
Γλώσσα – Ύφος	123
Διακρίσεις – Οριοθετήσεις (ουσιώδεις)	124
4. Άρθρο	129
Ορισμός	129
Στοιχεία αναγνώρισης	130
Δειγματικά είδη	131
Επιφυλλίδα	133
5. Επιστολή	136
Αποστολέας – Αποδέκτης	136
Είδη	136
Γλώσσα – Ύφος	136
Σταθερά στοιχεία	137
Λογοτεχνικό είδος	137
Δειγματικά κείμενα	137

6. Ομιλία (Λόγος)	144
Ορισμός	144
Πληροφοριακά	144
Δομή	145
E. Η ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	146
Μια πανδημία (Κορωνοϊός 2019-20).....	146

ΜΕΡΟΣ 2ο ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΛΟΓΟΥ

A. ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ	167
B. ΠΕΡΙΛΗΨΗ	178
Δειγματικές εφαρμογές περίληψης σε διαφορετικά είδη λόγου	196
Γ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΦΡΑΣΗΣ	221
Ανάπτυξη θέματος	223
Δ. 41 ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	225
1. Το πρόβλημα της ανεργίας	225
2. Ανθρώπινα δικαιώματα	228
3. Ανθρωπισμός	231
4. Γλώσσα	237
5. Δημοκρατία.....	242
6. Διαδίκτυο	245
7. Διάλογος.....	248
8. Διαφήμιση – Υπερκατανάλωση	251
9. Εγκληματικότητα – Θανατική ποινή	255
10. Εθελοντισμός	259
11. Εκπαίδευση	262
12. Ελευθερία	266
13. Ελεύθερος χρόνος	269
14. Επιλογή επαγγέλματος – Τα παραδοσιακά επαγγέλματα στις σύγχρονες συνθήκες	272
15. Επιστήμη	275
16. Η επιστροφή των γλυπτών του Παρθενώνα	278
17. Ευρωπαϊκή ενοποίηση	283
18. Εφηβεία	286
19. Ισότητα των δύο φύλων	289
20. Κριτική	293
21. Λαϊκισμός	297
22. Μαζοποίηση – Κοινωνικός κομφορμισμός	301
23. Μεσσιανισμός – Θρησκευτικός φανατισμός	304
24. Τα ΜΜΕ στις σύγχρονες κοινωνίες	308
25. Μνημεία και εκπαίδευση	311
26. Η μόδα και η αξιοποίηση των μνημείων	315
27. Νέοι και βιβλίο	319
28. Η οικογένεια και η προστασία της μητρότητας	323

29. Οικολογία	326
30. Η παγκοσμιοποίηση και η θέση της Ελλάδας στον σύγχρονο κόσμο	329
31. Παράδοση	332
32. Πνευματικός άνθρωπος – Διανοούμενοι	336
33. Οι πολεμικές συγκρούσεις στην εποχή μας	339
34. Ποδόσφαιρο και εκφυλιστικά φαινόμενα στον χώρο του αθλητισμού	342
35. Προπαγάνδα	346
36. Πρόσωπο και προσωπίδα. Το γέλιο στη ζωή μας	351
37. Ρατσισμός	354
38. Σχολικός εκφοβισμός	357
39. Τέχνη και νεολαία	360
40. Τηλεργασία – Μερική απασχόληση.....	363
41. Τουρισμός	366

ΜΕΡΟΣ 3ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

A. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	373
1. Βασικά στοιχεία	373
Ιδιαιτερότητα του ανθρώπου	373
Γνωρίσματα – λειτουργία	373
Υλοποίηση – τρόποι έκφρασης.....	373
2. Λόγος	374
Το υποκείμενο εκφοράς.....	374
Διαφοροποιήσεις	375
B. ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ – ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	377
1. Ορολογία – Εννοιολογικά – Διακρίσεις	377
Ο όρος τέχνη.....	377
Η έννοια της Λογοτεχνίας	377
Οι προσδοκίες των δεκτών	378
Λογοτεχνία και πραγματικότητα	378
Μοναδικότητα στην παραγωγή και πρόσληψη	379
2. (Συ)γραφή και ανάγνωση της Λογοτεχνίας	380
Γιατί γράφουμε Λογοτεχνία.....	380
Γιατί διαβάζουμε Λογοτεχνία	381
Η βαρύτητα του λόγου	383
Αναγωγή στο όλο	384
3. Λογοτεχνία και ζωή	384
4. Θεματική της Λογοτεχνίας	385
Σταθερές και αποκλίσεις	385
Εν-χρονισμός – εν-τοπισμός.....	386
5. Αξιοποίηση της Λογοτεχνίας	387
Γ. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ	389
1. Κλασικισμός (νεοκλασικισμός)	389

Γνωρίσματα	389
Εξέλιξη	389
2. Ρομαντισμός	391
Γνωρίσματα	391
Εκπρόσωποι.....	391
3. Ρεαλισμός	393
Γνωρίσματα	393
Νεοελληνική Λογοτεχνία	394
4. Νατουραλισμός	395
Συνθήκες ανάπτυξης – Γνωρίσματα	395
Εκπρόσωποι.....	395
5. Παρνασσισμός	396
Γνωρίσματα	396
Δείγματα.....	397
6. Συμβολισμός	398
Εισαγωγικά – Εννοιολογικά	398
Γνωρίσματα	399
Εκπρόσωποι.....	399
Ενδεικτικά παραδείγματα	399
7. Μοντερνισμός (Νεωτερικότητα)	402
Ανάπτυξη – Γνωρίσματα	402
Το αντιπροσωπευτικό έργο.....	403
8. Υπερρεαλισμός	404
Στόχος – Μέσα – Μορφικές μεταβολές	404
Η φρεσκάδα και το φορτίο	404
Ο ελληνικός υπερρεαλισμός	405
Δ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	408
1. Μεταπολεμική	408
Εισαγωγικά.....	408
Τάσεις – ρεύματα	408
2. Το σήμερα της ποίησης (μεταμοντερνισμός)	409
Γνωρίσματα	409
Ενδεικτικά παραδείγματα	409
Ε. ΤΑ ΚΑΘΕΚΑΣΤΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	415
1. Λογοτεχνικό δημιούργημα – Ιδιαιτερότητα	415
Διαφοροποιήσεις στην εξέλιξη της Λογοτεχνίας	415
Λογοτεχνία και αξιολόγηση: ο βραχνάς	415
Λογοτεχνία και άλλα αξιολογούμενα μαθήματα.....	416
Συνέχειες και ασυνέχειες.....	416
2. Το νεοεισαχθέν πρόγραμμα διδακτικής και εξεταστικής διαδικασίας (2019)..	417
Το περιεχόμενο	417

Αναγνώσεις – επαναναγνώσεις	418
Βάση προσέγγισης – δυσχέρειες	418
3. Διδακτικά και αξιολογικά ζητούμενα	419
Το βάρος του κειμένου	419
Θέμα	419
Νόημα	420
Ερώτηση – ερώτημα – θέμα	422
Ερμηνευτικό σχόλιο	425
Κειμενικά δεδομένα	427
Κειμενικοί δείκτες	428
Συγκείμενο – συμφραζόμενα	428
4. Κειμενικοί δείκτες (Αναλυτικός βηματισμός)	432
Γένος – είδος	432
Αρχιτεκτονική	434
Πρόσωπα – χαρακτήρες –ήρωες	434
Αφηγηματικοί τρόποι	440
Αφηγηματικές τεχνικές	448
Εκφραστικά μέσα – Γλωσσικές επιλογές – Εκφραστικοί τρόποι	448
Στατιστική και Λογοτεχνία	494
Νεοελληνική μετρική ή στιχουργική	495

ΜΕΡΟΣ 4ο ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Ωριαία κριτήρια αξιολόγησης	513
Τρίωρα κριτήρια αξιολόγησης	546

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Ερωτήσεις τύπου Σωστό – Λάθος	672
Ερωτήσεις – Θέματα για συζήτηση και γραπτή ανάπτυξη (41 Θεματικές ενότητες)	672
11 Κριτήρια αξιολόγησης	687
32 Τρίωρα κριτήρια αξιολόγησης	699
Επίμετρο	760
Πηγές – Βοηθήματα	768

ΜΕΡΟΣ 1ο

Γλώσσα
Κειμενικά είδη
Γραμματειακά είδη

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΜΠΙΛΙΡΗΣ

1. Γλώσσα

■ Γλώσσα και άνθρωπος

Η γλώσσα είναι ανθρώπινο προνόμιο. Είναι αδιανόητη εκτός του ανθρώπου. Τον παρακολουθεί σε όλη την εξελικτική του πορεία, συναναπτυσσόμενη με αυτόν. Τον εκφράζει σε κάθε εκδήλωσή του. Είναι, ίσως, ο πιο ζωντανός οργανισμός ως φορέας και «φορητός», ως πομπός και δέκτης, έκφραση και αποτύπωση του ανθρώπινου δυναμισμού, ο πιο ευαίσθητος σειсмоγράφος κάθε δραστηριότητάς μας. Η γλώσσα είναι ο άνθρωπος και η ιστορία του, καθένας μας κι ο κόσμος που μας περιβάλλει. Είναι η ουσιαστική εικόνα μας προς τον έξω κόσμο. Όλες οι άλλες εκδηλώσεις μας είναι στοιχεία και του υπόλοιπου ζωικού κόσμου.

Είναι κοινότοπο να πούμε ότι γλώσσα και σκέψη συμπορεύονται, ζευγάρι ασεχώριστο και αλληλοτροφοδοτούμενο, ότι συνεκφαινόνται και συνεκφέρονται. Είναι πασίδηλο, άληθωστε, όταν παρακολουθήσουμε την εξέλιξη ενός ανθρώπου, την ιστορική πορεία ενός λαού, αλλιά και συγκρίνουμε διαφορετικούς.

Η γλώσσα μάς δεσμεύει και μας απελευθερώνει, μας πνίγει και μας λυτρώνει, μας πιέζει και μας ανακουφίζει, μας καταβαραθρώνει και μας υψώνει, μας διεγείρει και μας ηρεμεί, μας ενώνει και μας διαιρεί.

Κάθε άτομο μιας οποιασδήποτε διακριτής ομάδας ανθρώπων στον χώρο και στον χρόνο συμμετέχει στη διαμόρφωση του κοινού γλωσσικού κώδικα, όσο κι αν φαίνεται αυτό εξαρχής παράδοξο. Δεν είναι μόνο ο ταγός (πολιτικός, πνευματικός, θρησκευτικός) που διαμορφώνει τον γλωσσικό κώδικα. Ούτε μόνο η μάνα κι ο πατέρας, ο παππούς κι η γιαγιά, ο δάσκαλος, ο τεχνίτης, ο εγγράμματος· είναι κι ο αγράμματος κι ο ημιμαθής, που θα παρανοήσει και θα αλληλώσει, είναι κι ο τραυλός και ο με αμβλυμένη την ακοή, ακόμα κι ο τρελός, που θα παραφθείρει. Να μην παραλείψουμε τον υποκρινόμενο και υποκριτή. Η αλληλαγή, άληθωστε, των δεδομένων της ζωής υποχρεώνει σε ανάλογες προσαρμογές. Η γλώσσα λοιπόν είναι αναλώσιμη κι ανανεώσιμη.

■ Γλωσσικές ποικιλίες

Στο πλαίσιο μιας κοινότητας (φυλή, έθνος κ.ά.) με κοινή και ενιαία γλώσσα δεν επικρατεί ομοιομορφία· αναπτύσσονται γλωσσικές ποικιλίες. Αυτές διακρίνονται αδρομερώς σε

δύο κατηγορίες, τις γεωγραφικές και τις κοινωνικές. Όρος που προσδιορίζει τις πρώτες είναι ο τόπος, τις δεύτερες το κοινωνικό status.

Γεωγραφικές είναι η διάλεκτος, το ιδίωμα και ο ιδιωτισμός. Διάλεκτος είναι η ουσιαστικά διαφοροποιημένη (προφορά, δομή, λεξιλόγιο) από την κοινή (εθνική) γλώσσα μιας ευρύτερης περιοχής, **π.χ.** η τσακωνική¹. Το ιδίωμα διαφέρει από τη διάλεκτο στη γεωγραφική έκταση που παρατηρείται (στενότερο) και στον βαθμό απόκλισης (πιο κατανοητό), **π.χ.** Κύμης. Μια διάλεκτος μπορεί να έχει περισσότερα από ένα ιδιώματα. Ιδιωτισμός είναι γλωσσικός τύπος, στοιχείο, φαινόμενο που εμφανίζεται σε τοπικές γλώσσες (διάλεκτος, ιδίωμα), δε συνηθίζεται ή είναι άγνωστο στην κοινή (εθνική), **π.χ.** μπαούτσι, η κλία μ', μη με συμπρώνεις, πάω να καπινίσω. **Ο ιδιωτισμός δεν πρέπει να συγχέεται με τον ιδιωτισμό**, που είναι έκφραση με ιδιαίζουσα σημασία, συνήθως μεταφορική, και λέγεται σε μία μόνο γλώσσα, **π.χ.** «δεν περνάει η μπογιά του», «πάτησε τα ογδόντα», «τα τσουγκρίσαμε».

Τις κοινωνικές (κοινωνιόλεκτος)² προσδιορίζει η διαφοροποιημένη χρήση της γλώσσας από κοινωνικές ομάδες διακριτές (ή επιδιώκουσες να γίνουν διακριτές) κατά την ιδεολογία, το επάγγελμα, το φύλο, την ηλικία, τη μόρφωση, την ερωτική τάση, την καταγωγή κ.ά. (στρατιώτες, νέοι, διανοούμενοι κ.λπ.).

Π.χ.:

- Λες έχω αμπέλια και χωράφια και σπίτια και γης. Κουράδες έχεις. Κανένας άνθρωπος δεν έχει γη. Η γης έχει εμάς και σπάει κέφι μαζί μας, άσε που την ενοχλάμε κάθε λίγο σαν κοτόψιρες. Δύναμη; Μπούρδες. Ίδρωσες να κάνεις μια πολυκατοικία 46 διαμερίσματα και πλακώνει ένας σεισμός και στην κάνει λιάδα. Πήρες παρασήματα και χειροκροτήματα και ζήτω και έρχεται αδερφάκι μου ένα τόσο δα μικρόβιο από συνάχι και σε κάνει μια πτωματάρα χωρίς να το καταλάβεις. Έβαλες παρά στην μπάντα και διέταξες κόσμο κάντε έτσι ρε μερμήγκια ασήμαντα, και σε πιάνει ένα κόψιμο και είσαι ρεζίλης στην λεκάνη του καμπινέ. Κάνεις το δυνατό κι έτσι και πιάσει μια παγωνιά τρέμεις σαν παλιόσκυλο, και από την άλλη μεριά, μια μολόχα, ένα χορταράκι ασήμαντο, κάθεσαι όλη νύχτα και τρώει τους αέρηδες και το χιονιά και το πρωί είναι φρέσκο και δεν τούγινε τίποτα. Πούν' η δύναμή σου ρε φιόγκο κάτου από τούτο εδώ το Σύμπαν που μας πλακώνει με το βάρος του; Πούναι τα μεγαλεία σου και το τουπέ σου; Μια ανάποδη να πάρουμε τα πράγματα, στα λεφτά, στα πολιτικά, στην υγεία, στα όλα που την βασίζεις, πας, ξεγράφτηκες και μήτε που θέλουνε να σε θυμούνται οι άλλοι. Πέθανες και περάσανε πενήντα χρόνια και μήτε κανένας ξέρει και αν έκανες και σε φοβηθήκανε και σε λογαριάσανε.³ | Νίκος Τσιφόρος, *Τα παιδιά της Πιάτσας*, Εκδόσεις Ερμής

1 Στη νεοελληνική γλώσσα διακρίνονται η τσακωνική, η ποντιακή, η καππαδοκική, η καταιωτική και (καταχρηστικά) η κυπριακή και η κρητική διάλεκτος.

Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (εφεξής Λ.Ν.Ε.Γ.), Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998, σ. 492.

2 Άλλοι εν χρήσει όροι: αργκό, συνθηματική γλώσσα, σλανγκ.

3 Σε όλα τα παραθέματα έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

• Ιδιόλεκτος της χαρτορίχτρας

Εσένα κόρη μου ο δρόμος σου, έλεε μια σβραχνή φωνή μες από τα βουνά παπλώματα, είνε μποδισμένος –εκείνο το πεντάρι το σπαθί... το ριζικό σου είνε ντεμένο – δε ροβολά όμως ακόμα θάνατος, δε ροβολά... βλέπεις το κόκκινο δεκάρι; ίσαμε που είνε διορισμένο σου, η αφεντιά σου, κοπελούδα μου να συντρέξεις σε μεγάλο καλό –σημαδιακά πράματα, ολοφάνερα, τα σπαθιά εστραβώσασι μαζί με τα κουπάτα, ξόφρενα συντυχέματα – η γιεδικιά σου στράτα πλακώνεται όμως ύστερα, κοπέλα μου... μόνου πως παρατά ξοπίσω της τον άσο μπαστούνατο – μεγάλη πόρτα, ανοιχτή πόρτα. | Μέληπω Αξιώτη, «Δύσκολες νύχτες», στο Δημήτρης Τζόβας, *Το παλίμψηστο της ελληνικής αφήγησης*, 2η έκδοση, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2002, σ. 192-3

Είναι αξιοσημείωτη η διαφορά που έχει επισημανθεί ανάμεσα στους γλωσσικούς κώδικες ομάδων (π.χ. περιθωριακών της μεταπολεμικής Ελλάδας) και των νέων σήμερα. Οι πρώτοι «διατηρούσαν πλήρη την αφηγηματική τους δύναμη, παρέμεναν συνθέσεις λέξεων-εννοιών». Ενώ η γλώσσα των νέων «μοιάζει περισσότερο με συνθέσεις φωτογραφικών στιγμών, τους έχει αφαιρεθεί το νόημα μαζί με τα φωνήεντα και η αφήγηση καθίσταται αδύνατη ως περιττή. Οι νεανικοί γλωσσικοί κώδικες αποπνέουν το άγχος της ταχύτητας και του κόστους των SMS (όσο πιο σύντομα τόσο πιο φθηνά). Είναι η γλώσσα της εντύπωσης, η γλώσσα που έλεγε ο Ντανιέλ Μπουρτσίν, ο θεωρητικός της εικόνας, ότι μας μεταφέρει από τον κόσμο της φαντασίας στον κόσμο της στιγμιαίας απόλαυσης». | Πόπη Διαμαντάκου, *Καθημερινή*, 28/2/2008

■ Λειτουργίες της γλώσσας (αναφορική, ποιητική)

Ως εκφραστικό όργανο των ποητών και ποικίλων αναγκών του ανθρώπου η γλώσσα λειτουργεί με πολλούς τρόπους. Από αυτούς κυριότεροι είναι ο λογικός και ο συγκινησιακός. Η πρώτη περίπτωση προσδιορίζεται ως αναφορική λειτουργία και η δεύτερη ως ποιητική.

Στην αναφορική λειτουργία η γλώσσα παρέχει κυρίως πληροφόρηση· ο δέκτης προσλαμβάνει πρωτίστως την πληροφορία που ενέχει το εκπεμπόμενο μήνυμα. Εδώ το βάρος πέφτει στο τι, στο περιεχόμενο.

Π.χ.:

- Περισσότερα από 9,1 δισ. φορολογικά έσοδα τον χρόνο χάνει η Ελλάδα από τη μαζική έξοδο των τελευταίων ετών στο εξωτερικό εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Και δεν είναι μόνο η έλλειψη ταλέντων και τα έσοδα που στερείται· οι Έλληνες που έχουν φύγει στο εξωτερικό συνεισφέρουν ταυτόχρονα 12,9 δισ. στο ΑΕΠ των χωρών στις οποίες έχουν εγκατασταθεί. | *Καθημερινή*, 4/12/2016

Στο παραπάνω απόσπασμα από τον τύπο όλα απευθύνονται στη λογική διεργασία και «ευθυβολούν»: τίποτε στη συγκίνηση (εκτός κι αν ο αναγνώστης είναι Έλληνας που θίγεται καθ' οιονδήποτε τρόπο).

Στην ποιητική λειτουργία η προσοχή του δέκτη μαγνητίζεται περισσότερο από το πώς, από τη μορφή του μηνύματος και λιγότερο από την πληροφορία. Με άλλα λόγια, ελκύεται ο δέκτης από τον τρόπο που οικοδομείται γλωσσικά αυτό. Εδώ το κέντρο βάρους πέφτει στις λέξεις και τις εκφράσεις (κυοφορία, συχνότητα, χρήση, ηχητική κ.ά.), στην πλοκή και την άρθρωσή τους (θέση), στη μουσικότητα (ρυθμός, μέτρο)⁴ κ.λπ. Οι λέξεις «εμποτίζονται» με το χρώμα του συναισθήματος.

Π.χ.:

- Κρύο κρούσταλλο νερό τα ηλιοφρυμένα
χείλια θα ογράνη· ευγενικιά ανθρωπότη
θα τους φιλέψη πλούσιο φαγοπότι... | Λορέντζος Μαβίθης
ή
- Κόκκιν' αχέιλι εφίλησα κι έβαψε το δικό μου
και στο μαντίλι τό 'συρα κι έβαψε το μαντίλι,
και στο ποτάμι τό 'πλυνα κι έβαψε το ποτάμι,
κι έβαψε η άκρη του γιαλού κι η μέση του πελάγου.
Κατέβη ο αϊτός να πει νερό κι έβαψαν τα φτερά του
κι έβαψε ο ήλιος ο μισός και το φεγγάρι ακέριο. | δημοτικό τραγούδι
ή
- Οι σκέψεις μου μπερδεύονται. Τούτη η ατμόσφαιρα του φονικού και της γάγγραινας
φράζει τα πλεμόνια, είναι κάτι σαν πηχτός χυλός, που μας πνίγει. Βραδυάζει. Το πρόσω-
πο του Κέμεριχ [...] είναι τόσο χλωμό που θα έλεγε κανείς πως φέγγει. Το στόμα σαλεύει
ελαφρά. Σκύβω κοντά του. [...]

Μόλις προφτάσαμε. Το σκοτάδι τρελλάθηκε. Φουσκώνει από μανία. Πιο μαύρο από τη νύχτα ορμάει απάνω μας με γιγάντιες δρασκελιές και μας τυλίγει. Οι φλόγες των εκρήξεων λούζουν με τη λάμψη τους το νεκροταφείο. | Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, *Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο*, μτφρ. Στέλλα Βουρδουμπά, Δωρικός, Αθήνα x.x., σ. 27, 54

4 Ο Σεφέρης το λέει με τον δικό του τρόπο για την ποίηση: «Είναι κακό σημάδι ή άσχημο σύστημα να αρχίσουμε προσεγγίζοντας την ποίηση από το λογικό της νόημα». (Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, 5η έκδ., τόμ. 1ος, Ίκαρος, σ. 33, και παρακάτω, σ. 34: «Η ποίηση αποτελείται σ' ολόκληρο τον άνθρωπο, στις αισθήσεις του, στα συναισθήματά του και στο λογικό του σαν διαμορφωτή συναισθημάτων»).

2. Λόγος – Διαστάσεις λειτουργικές

Από την ενεργητική διάθεση στην παθητική και αντιστρόφως

■ Διαθέσεις – Φωνές: Διάκριση

Η διάθεση είναι «σημασιολογική κατηγορία του ρήματος». Αναφέρεται στην ιδιότητα του ρήματος να δηλώνει τι κάνει το υποκείμενο, τι παθαίνει ή σε ποια κατάσταση βρίσκεται. Ανάλογα με τη διάθεση τα ρήματα είναι ενεργητικά (το υποκείμενο ενεργεί, διάθεση ενεργητική), **π.χ.** σκάβω χαντάκι, μέσα (το υποκείμενο ενεργεί και η ενέργεια επιστρέφει στο ίδιο, μέση διάθεση), **π.χ.** ντύνομαι, παθητικά (το υποκείμενο δέχεται μια ενέργεια από κάτι άλλο, παθητική διάθεση), **π.χ.** ο κλέφτης συνελήφθη, και ουδέτερα (το υποκείμενο βρίσκεται σε μια κατάσταση, ουδέτερη διάθεση), **π.χ.** ζω, κάθομαι.

Η διάθεση δεν πρέπει να συγχέεται με τη φωνή. Φωνή είναι σύνολο γραμματικών τύπων: ενεργητική με κατάληξη σε -ω (-ώ), **π.χ.** επισκευάζω, ληλώ, και παθητική (ή μεσοπαθητική) με κατάληξη σε -μαι, **π.χ.** καλύπτομαι.

Ένα ρήμα μπορεί να είναι ενεργητικής φωνής, αλλά παθητικής διάθεσης, **π.χ.** χτύπησα από την πτώση, και αντιστρόφως, **π.χ.** οραματίζομαι μια ζωή χωρίς πόλεμο.

Πολλά ρήματα απαντούν και στις δύο φωνές, **π.χ.** επηρεάζω, -ομαι. Ορισμένα μόνο στη μία, **π.χ.** ζω, έρχομαι (αποθετικό).

Ίδιο ρηματικοί τύποι μπορεί να είναι άλλοτε ενεργητικής και άλλοτε παθητικής διάθεσης, **π.χ.** το ξεροβόρι πάγωσε το χέρι μου (ενεργητική διάθεση) / το χέρι μου πάγωσε από το ξεροβόρι (παθητική διάθεση).

Εκτός από το υποκείμενο, που είναι «υποχρεωτικό όρισμα όλων των ρημάτων»⁵, ένα ρήμα μπορεί να δεχτεί και συμπληρώματα. Συχνότερο συμπλήρωμα είναι το αντικείμενο, δηλαδή το πρόσωπο ή το πράγμα στο οποίο μεταβαίνει η ενέργεια του υποκειμένου. Το αντικείμενο εκφέρεται σε (με) γενική, αιτιατική ή εμπρόθετα, **π.χ.** δε σου ταιριάζουν τα σεγκούνια / ο καιρός ταίριασε τον Αντρέα και τη Βασιλική / το πάμα δεν ταίριασε στο μπουκάλι. Αν η ενέργεια του ρήματος δε μεταβαίνει κάπου, τότε αυτό ονομάζεται αμετάβατο, **π.χ.** άρχισαν τα βάσανά μου, αλλιώς, μεταβατικό, **π.χ.** ο σεισμός γκρέμισε το κτίριο. Όταν τα μεταβατικά ρήματα δέχονται ένα αντικείμενο, λέγονται μονόπτωτα, **π.χ.** ο Φειδίας κατασκεύασε το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς. Όταν δέχονται δύο, δίπτωτα, **π.χ.** μου έστειλε τον φάκελο ή έστειλε σε μένα τον φάκελο. Από δύο αντικείμενα αυτό που συνδέεται αμεσότερα με το ρήμα λέγεται άμεσο, το άλλο έμμεσο, **π.χ.** πέταξε τα σκουπίδια (άμεσο) στον κάδο (έμμεσο). Το έμμεσο αντικείμενο πρωταρχικά δηλώνεται με γενική ή με εμπρόθετο. Κατά τη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική,

5 Χρήστος Κηλαίρης – Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή, II. Το ρήμα, Η οργάνωση του μηνύματος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 222.

όπως θα δούμε παρακάτω, άμεσο και έμμεσο αναγνωρίζονται⁶. Στα ρήματα που συντάσσονται με δύο αιτιατικές άμεσο λογίζεται το πρόσωπο, «επειδή μόνο αυτό γίνεται υποκείμενο κατά τη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική και μόνο αυτό επιδέχεται αντωνυμική επανάληψη»⁷, **π.χ.** κέρασα τους φίλους (άμεσο) μου κρασί (έμμεσο) / οι φίλοι μου κέραστηκαν κρασί από μένα.

Ένα ρήμα μπορεί στον ίδιο τύπο να είναι αμετάβато και μεταβατικό, **π.χ.** το μωρό έκλαιγε / η πόρτα άνοιξε (αμετάβато) / έκλαιγε τη μοίρα του / ο αέρας άνοιξε την πόρτα (μεταβατικό).

Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω κρίνονται απολύτως απαραίτητα για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της ενεργητικής και της παθητικής διάθεσης, καθώς και για την αμοιβαία μετατροπή τους. Σε καμία περίπτωση δεν υποκαθιστούν τη Γραμματική και το Συντακτικό.

Λειτουργία ενεργητικής και παθητικής διάθεσης

Στην ενεργητική σύνταξη εξαιρείται το πρόσωπο (ο δρων) ή το πράγμα που ενεργεί. Εδώ το γραμματικό υποκείμενο της πρότασης συμπίπτει με το λογικό υποκείμενο, **π.χ.** το χρώμα αλλοιώνει τον τοίχο / ο νομοταγής πολίτης εμπιστεύεται τους νόμους και τους τηρεί.

Στην παθητική σύνταξη εξαιρείται το αποτέλεσμα της ενέργειας του υποκειμένου (ο δέκτης). Εδώ το λογικό υποκείμενο (ο δρων) δηλώνεται συνήθως με ένα προθετικό σύνολο, συνήθως με την πρόθεση από, που λέγεται ποιητικό αίτιο, **π.χ.** ο τοίχος (= γραμματικό υποκείμενο) αλλοιώνεται από το χρώμα (= ποιητικό αίτιο, λογικό υποκείμενο). Η παθητική σύνταξη μεταβάλλει σε υποκείμενο την έννοια που παριστάνεται ως αντικείμενο στην ενεργητική σύνταξη. Το ποιητικό αίτιο πολλές φορές παραλείπεται, όταν θεωρείται δευτερεύουσας σημασίας, όταν κρίνεται επιβεβλημένη η αποσιώπησή του, όταν είναι ευκοιλονόητο ή όταν αγνοείται, **π.χ.** πετσοκόπηκαν οι συντάξεις / εκλάπη χαρτοφύλακας / τα όσπρια τρώγονται. Όλα τα παραπάνω δείχνουν πως με την παθητική σύνταξη αποκτά ποικιλία η πλοκή του λόγου⁸.

Μετατροπή ενεργητικής σύνταξης σε παθητική

- a. Το αντικείμενο ενός μονόπτωτου ρήματος γίνεται υποκείμενο του νέου παθητικού τύπου. Το υποκείμενό του γίνεται ποιητικό αίτιο, **π.χ.** η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (υποκείμενο) δημοσίευσε τους νέους διορισμούς (αντικείμενο) (ενεργητική σύνταξη) / οι νέοι διορισμοί (υποκείμενο) δημοσιεύτηκαν από την (στην) Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (παθητική σύνταξη). Το ίδιο ισχύει στην περίπτωση που αντικείμενο είναι πρό-

⁶ Κηλαίρης – Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σ. 247, 274.

⁷ Κηλαίρης – Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σ. 254.

⁸ Έκθεση – Έκφραση Β' Λυκείου, σ. 266.

ταση με το ότι (πως), να, **π.χ.** οι γεωλόγοι διαπίστωσαν ότι επήλθε ρήγμα > διαπιστώθηκε από τους γεωλόγους ότι επήλθε ρήγμα.

- β.** Όταν το ρήμα είναι δίπτωτο και το έμμεσο αντικείμενό του είναι εμπρόθετο, τότε το εμπρόθετο παραμένει ως έχει. Κατά τα άλλα, ακολουθείται η προαναφερθείσα διαδικασία, **π.χ.** ο εργοδότης έδωσε μισθό (άμεσο αντικείμενο) στους υπαλλήλους (έμμεσο αντικ.) > δόθηκε μισθός από τον εργοδότη στους υπαλλήλους.

Το άμεσο αντικείμενο «αναβαθμίζεται» στη λειτουργία υποκειμένου παθητικής διάθεσης⁹.

- γ.** Αν ως έμμεσο αντικείμενο τίθενται τα αντωνυμικά μου, σου, του, μας, σας, αυτά μετατρέπονται σε μένα, σε σένα, σε αυτόν, σε μας, σε σας, αντίστοιχα, **π.χ.** ο θυρωρός μού απαγόρευσε την είσοδο > απαγορεύτηκε από τον θυρωρό η είσοδος σε μένα / ο διαρρήκτης σου έριξε στάχτη > ρίχτηκε στάχτη από τον διαρρήκτη σε σένα.
- δ.** Εάν το ρήμα συντάσσεται με δύο αιτιατικές, τότε κανονικά το πρόσωπο (ηογίζεται ως άμεσο αντικείμενο) γίνεται υποκείμενο. Το άλλο παραμένει ως έχει, **π.χ.** ο αστυνομικός με ρώτησε κάτι > εγώ ρωτήθηκα από τον αστυνομικό κάτι / ο μαθηματικός διδάσκει τους μαθητές άλγεβρα > οι μαθητές διδάσκονται από τον μαθηματικό άλγεβρα.
- ε.** Αν η δεύτερη αιτιατική είναι κατηγορούμενο της πρώτης, τότε παραμένει κατηγορούμενο ομοιόπτωτο με το υποκείμενο σε ονομαστική, **π.χ.** ο Υπουργός Δικαιοσύνης κατέστησε τον εισαγγελέα φερρέφωνό (Κ) του > ο εισαγγελέας κατέστη φερρέφωνο από τον Υπουργό Δικαιοσύνης.

- στ.** Για τη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης των μεταβατικών αποθετικών ρημάτων σε παθητική χρησιμοποιείται περίφραση, όπου είναι δυνατό, **π.χ.:**

- Τα ισχυρά κράτη εκμεταλλεύονται κατά κανόνα τα ανίσχυρα (Ε.Σ.) > τα ανίσχυρα κράτη είναι ή γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα ισχυρά κράτη.
- Η κυβέρνηση διαχειρίζεται επιτυχώς τις εξωτερικές υποθέσεις > οι εξωτερικές υποθέσεις είναι ή γίνονται αντικείμενο επιτυχούς διαχείρισης από την κυβέρνηση.

Κάθε περίπτωση αποθετικού ρήματος χρήζει ιδιαίτερης εξέτασης λόγω της ιδιομορφίας τους.

Κλείνοντας την ενότητα αυτή κρίνουμε σκόπιμο να επαναλάβουμε ότι η μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική επιτρέπει στον γράφοντα ή ομιλούντα: α) να παραλείψει για κάποιον λόγο τον δρώντα, **π.χ.** κόπηκε το ΕΚΑΣ. Στην ενεργητική σύνταξη δε θα μπορούσε να τον αποφύγει, **π.χ.** η κυβέρνηση έκοψε το ΕΚΑΣ, και β) να μεταφέρει το κέντρο βάρους από τον δρώντα (Υ) στον δέκτη (Α), **π.χ.** ο συντάκτης του νόμου (δρων) επιδιώκει την ευνομία (δέκτης) > η ευνομία επιδιώκεται (από τον συντάκτη του νόμου).

⁹ Κθαίρης – Μπαμπινιώτης, *ό.π.*, σ. 247. Σπάνια προβάλλεται το έμμεσο αντικείμενο ως υποκείμενο, **π.χ.** το δημόσιο ταμείο πλήρωσε τα οφειλόμενα στους δικαιούχους > οι δικαιούχοι πληρώθηκαν τα οφειλόμενα από το δημόσιο ταμείο. Διαφορετικά: τα οφειλόμενα πληρώθηκαν από το δημόσιο ταμείο στους δικαιούχους.

3. Στίξη

Τα σημεία στίξης είναι σύμβολα του γραπτού λόγου που δεν προφέρονται (μη φωνητικά) και αποσκοπούν «στην κατά το δυνατόν πιστότερη απόδοση της τεράστιας ποικιλίας του τόνου της ανθρώπινης φωνής»¹⁰. Με άλλα λόγια, μετουσιώνουν τον γραπτό λόγο σε ζωντανό, διευκολύνουν την κατανόηση, την ανάγνωση ή την απαγγελία¹¹, καθοδηγούν. Ανάλογα με τα προβληθέντα λειτουργικά γνωρίσματα, μπορούν επιτυχέστερα να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: σε όσα επιβάλλουν σταμάτημα της αφήγησης, **π.χ.** η τελεία, και σε όσα σχολιάζουν, **π.χ.** τα αποσιωπητικά. Τα περισσότερα από αυτά επιτελούν και τις δύο λειτουργίες. Σημεία στίξης είναι το κόμμα, η τελεία, η άνω τελεία, η διπλή τελεία, το ερωτηματικό, το θαυμαστικό, η παρένθεση, οι αγκύλες, τα αποσιωπητικά, τα εισαγωγικά, η παύλα (μονή και διπλή) και το ενωτικό.¹²

1. Κόμμα (,)

Το κόμμα είναι, ίσως, το χρησιμότερο σημείο στίξης και, ασφαλώς, το πλέον πολύχρηστο. Αποτελεί μικρή στάση στον λόγο και διευκολύνει την ορθή κατανόησή του. Η παράλειψη ή η λανθασμένη χρήση του δημιουργεί ασάφειες ως και «παρεξηγήσεις». Βλάπτει τελικά τη συνοχή και τη συνεκτικότητα. Γι' αυτό επιβάλλεται η κατά το δυνατόν πληρέστερη γνώση της χρήσης του. Ξεκινάμε ανάποδα, αναφέροντας τις περιπτώσεις που δεν πρέπει να χρησιμοποιείται κόμμα, διότι εδώ δημιουργούνται τα μεγαλύτερα προβλήματα.

α. Δε χωρίζουμε με κόμμα:

- Το υποκείμενο, το αντικείμενο, το κατηγορούμενο, το επίρρημα και τον επιρρηματικό προσδιορισμό από το ρήμα. **Π.χ.:**
 - Ο διαρρήκτης δραπετεύσε.
 - Ο Μ. Αλέξανδρος υπερέβη ανθρώπινες αντοχές.
 - Τα όρια είναι δυσδιάκριτα.
 - Έφυγε βιαστικά.
 - Έβρεχε με το τσουβάλι.
- Τις ονοματικές δευτερεύουσες προτάσεις που τίθενται ως υποκείμενο, αντικείμενο και κατηγορούμενο (ειδικές, πλάγιες ερωτηματικές, ενδοιαστικές, βουλητικές και αναφορικές ονοματικές. **Π.χ.:**
 - Λέω πως θα χιονίσει (Α).
 - Υποστηρίζεται ότι το κρύο νερό ωφελεί (Υ).
 - Απορώ πώς το έκανες αυτό (Α).

10 Φάνης Καλαϊτζάκης, *Το κόμμα και τα άλλα σημεία στίξης στη νεοελληνική γλώσσα*, Σαββάλας, Αθήνα 2001, σ. 20.

11 Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης, *Νεοελληνική Γραμματική*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 132.

12 Τα σημεία στίξης δεν πρέπει να συγχέονται με τα ορθογραφικά σημάδια (διαλυτικά, απόστροφος κτλ.). Το ενωτικό θεωρείται περισσότερο σημάδι ορθογραφικό.

- Είναι αβέβαιο αν στρώθηκε να διαβάσει (Υ).
- Φοβάται μήπως του κόψουν τη σύνταξη (Α).
- Απαγορεύεται να μπειτε στο κλαμπ χωρίς συνοδό (Υ).
- Θέλω να αηλιάξω επάγγελμα (Α).
- Όποιος παίζει τυχερά παιχνίδια χάνει (Υ). Όποιος δεν παίζει δεν κερδίζει (Υ).
- Αυτός είναι ό,τι πεις (Κ).
- Μάζεψε όσα είχε και δεν είχε κι έφυγε (Α).

– Τις αναφορικές που τίθενται ως επιθετικός προσδιορισμός, **π.χ.** ο άνθρωπος που θέλει να προκόψει είναι φιλόπρονος. Η αναφορική πρόταση εδώ είναι αναπόσπαστο στοιχείο του προσδιοριζομένου. Αν αφαιρεθεί, αλλοιώνεται το νόημα.

– Τις αναφορικές προτάσεις που λειτουργούν επιρρηματικά. **Π.χ.:**

- Ρίξε το ακόντιο όπως ξέρεις (= τρόπος).
- Πήγαινε όπου σε φωτίσει ο Θεός (= τόπος).
- Θα δουλέψω έτσι, όπως ορίζουν οι κανονισμοί.

Σημ. Στην αμέσως προηγούμενη πρόταση τίθεται κόμμα, επειδή η αναφορική λειτουργεί επεξηγηματικά στο επίρρημα έτσι.

– Τους συμπλεκτικούς ή διαζευκτικούς συνδέσμους και, ούτε, μήτε, ούτε, μηδέ, ή, είτε, για (= ή) που συνδέουν ομοειδείς όρους ή προτάσεις. **Π.χ.:**

- Περπάτησε πολύ και κουράστηκε.
- Ο δόλιος πατέρας έκλαιγε και χτυπιόταν.
- Ούτε είδα ούτε θα ξαναδώ τέτοιο θέαμα.
- Μην παίρνετε μαζί σας ούτε φαγητό ούτε νερό.
- Είτε βρέχει είτε χιονίζει, καρφάκι δεν του καίγεται.
- Ή στραβός είναι ο γιαλός ή στραβά αρμενίζουμε.
- Μοίραζε χρήματα ή δώρα.

β. Κόμμα βάζουμε:

– Στην ασύνδετη παράθεση όμοιων συντακτικά όρων (λέξεων ή προτάσεων). **Π.χ.:**

- Έμεινα μόνος, έρημος, αβοήθητος, άστεγος, άσιτος.
- Έχουμε το πιο συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεν τα πάμε καλά σε διεθνείς εξελίξεις, ο κόσμος αηλιάζει με ταχύτητα, βρίσκεται μπροστά σε νέες προκλήσεις.
- Έχει έναν αντιαυταρχικό, κοινωνικά προοδευτικό, σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό.
- Απευθύνθηκε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας αμέσως, με σεβασμό, ευγένεια και τυπικότητα.

– Πριν από τη λέξη, τη φράση και την πρόταση που λειτουργεί ως παράθεση ή επεξήγηση. **Π.χ.:**

- Στη Γαλλία έζησε επί μακρόν ο Αδαμ. Κοραής, ο πρύτανης των φιλολόγων (παράθ.).

- Εργάζεται στα Εξάρχεια, συνηθισμένο στέκι των αντιεξουσιαστών (παράθ).
- Ένα θέλω από σένα, να προκόψεις (επεξ.).
- Τον διακατείχε ο μόνιμος φόβος των εργαζομένων, μήπως τον απολύσουν (επεξ.).

– Πριν από τις δευτερεύουσες προτάσεις που δηλώνουν επιρρηματική σχέση (αιτιολογικές, εναντιωματικές, τελικές, συμπερασματικές, χρονικές, υποθετικές και αναφορικές παραθετικές ή προσθετικές). **Π.χ.:**

- Το γραπτό είχε τόσα λάθη, που (= ώστε) απορρίφθηκε ασυζητητί (συμπερ.).
- Δε θα άντεχε το κρύο, αν δεν έβγαινε ο ήλιος (υποθετ.).

Οι προσθετικές αναφορικές προτάσεις, κοντά στην αναφορική σχέση, προσθέτουν έναν επιρρηματικό προσδιορισμό. **Π.χ.:**

- Ο άριστος μαθητής επιβραβεύεται με έπαινο, που θα του χρειαστεί μελλοντικά (σκοπός, για να...).
- Δε θα ταπεινωθούμε, όσο κι αν το θέλουν (εναντίωση, μοληνότη).

Επίσης, προσθέτουν ένα συμπλήρωμα που δεν είναι απαραίτητο. **Π.χ.:**

- Ο αθλητής, που στα παιδικά του χρόνια φοίτησε σε δημόσιο σχολείο, κέρδισε τον αγώνα.
- Η βροχή, που είναι φυσικό φαινόμενο, μούσκεψε τα απλωμένα ρούχα.

Στις τελευταίες περιπτώσεις, αν αφαιρεθεί το συμπλήρωμα, δεν αλλοιώνεται το νόημα, όπως γίνεται με τις αναφορικές επιθετικές.

Σημ. Το ζεύγος έτσι ώστε πιστεύουμε ότι πρέπει να χωρίζεται με κόμμα, επειδή το έτσι αποτελεί τροπικό ή ποσοτικό προσδιορισμό στην προηγούμενη πρόταση. **Π.χ.:**

- Ο Αριστείδης πολιτεύτηκε έτσι, ώστε δεν προκάλεσε καμιά διαμαρτυρία.

Στην έκφραση: Δούληψε «ρολόι», έτσι ώστε... η λέξη «έτσι» δεν έχει κανένα νόημα εκεί που βρίσκεται.

– Στις κλητικές προσφωνήσεις. **Π.χ.:**

Πάτερ, δεν έχω εξομολογηθεί.

– Σε λέξεις ή φράσεις που θέλουμε απομονώνοντάς τις να τις προβάλλουμε (έμφαση). Επίσης, σε παρενθετικές προτάσεις ή παρενθετικά που προσθέτουν ή διευκρινίζουν κάτι. **Π.χ.:**

- Καλώς, δε θα σπαταλώ πλέον χρήματα.
- Αλήθεια, πώς τα πήγες στο διαγώνισμα;
- Ουφ, έφυγε ο αχρείος.
- Μου δίνετε, παρακαλώ, μια εφημερίδα;
- Μάλιστα, δάσκαλε, θα είμαι συνεπέστερος εφεξής.
- Κατά συνέπεια, του είπα, πλήρωσέ με.
- Αν αρρωστήσεις, ο μη γένοιτο, ο γιατρός είναι δίπλα σου.
- Πέρυσι, δε θυμάμαι πότε ακριβώς, κατατάχτηκα στον στρατό.

Οι επαναλαμβανόμενες την ίδια χρονική περίοδο κάθε έτος απεργίες είναι, νομίζω, αναποτελεσματικές για την επίτευξη διεκδικήσεων.

– Στον σύνδεσμο και, όταν έχει αντιθετική ή επιδοτική σημασία και είναι μεταβατικός (ενώνει προτάσεις ομοειδείς αλλήλ' διαφορετικές στο νόημα). **Π.χ.:**

- Άλλα θέλουν οι άνθρωποι, κι αλλιώς έρχονται τα πράγματα (αντιθ.).
- Κάνει τον προύχοντα, και δεν έχει βρακί να φορέσει (αντιθ.).
- Θα πας, και θα χορέψεις (επίδοση) = όχι μόνο θα πας, αλλήλ' επιπλέον θα χορέψεις.
- Άσε τις διαμαρτυρίες, και θα πληρωθείς (μεταβατ.).

Το ίδιο ισχύει για τους συνδέσμους (παρατακτικούς) που χρησιμοποιούνται για αντίθεση και επίδοση: αλλήλ', όμως, κι όμως, αλλήλ' όμως, αλλήλ' και, μόνο, παρά, μα και, μα ούτε, αλλήλ' ούτε, αλλήλ' να. **Π.χ.:**

- Δε θέλει τίποτε άλλο, παρά να είναι υγιής.
- Όχι μόνο ήρθε απρόσκλητος, αλλήλ' και κοιμήθηκε στον καναπέ.
- Δεν παίρνουν τίποτε στα σοβαρά, ούτε τον θάνατο (ακόμα και...)¹³

– Στα επιρρήματα ευτυχώς και δυστυχώς κατά την περιγραφή-αφήγηση γεγονότος ή πράξης, όταν δηλώνουν συναίσθημα του περιγράφοντος ή αφηγούμενου. **Π.χ.:**

- Οι ελληνικές κυβερνήσεις είναι ανίκανες, δυστυχώς, να εξασφαλίσουν την ελεύθερη διέλευση οχημάτων και ανθρώπων στους δημόσιους δρόμους, όταν πραγματοποιούνται απεργιακές εκδηλώσεις.

– Στα συνήθη: επίσης, άλλωστε, ακόμη, παράλληλα, πάντα, πάντως, ωστόσο, ίσως, τελικά, κοντολογίς, όντως, αντίθετα κτλ. φαίνεται ότι η υπαγωγή τους σε κανόνα δεν προσφέρεται: ο γράφων σίτζει με κόμμα, όταν απομονώνει για να εξάρει, να αναδείξει.

Όσα γράφτηκαν παραπάνω δεν καλύπτουν όλες τις περιπτώσεις χρήσης του κόμματος. Άλλωστε αυτό θα ήταν αδύνατο. Το ύφος του συγγραφέα είναι εντελώς προσωπικό, όταν δεν ακολουθεί υποχρεωτικούς τυπικά κανόνες (καλούπι) ή την πεπατημένη. Έτσι, σίτζει με κόμμα σε περιπτώσεις απρόσμενες για τους αναγνώστες, όταν θέλει να αναδείξει κάτι ιδιαίτον γι' αυτόν, αλλήλ' ασήμαντο, ίσως, για τους άλλους. Ως αναγνώστες οφείλουμε να το σεβαστούμε και να το αποκωδικοποιήσουμε. Αλλήλ' και ο γράφων οφείλει να μη μεταβάλλει τον αναγνώστη σε όχημα συνεχών στάσεων.

Με τα λοιπά σημεία σίτξης τα πράγματα είναι ομαλότερα.

2. Τελεία (.)

Η τελεία αποτυπώνει στον λόγο ένα ολοκληρωμένο «νοηματικό σταμάτημα». Μας υποχρεώνει, κατά κάποιον τρόπο, να σταματήσουμε για ένα χρονικό διάστημα την περαιτέρω ανάγνωση και να εγκύψουμε στο ουσιαστικό περιεχόμενο της περιόδου που κλείνει. Έτσι,

13 Αχιλλέας Α. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική Σύνταξη (Της Κοινής Δημοτικής)*, 2η έκδ., τ. Β', Εκδόσεις Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 221.

συνδέει με τα προηγούμενα και προετοιμάζει για τα επόμενα. Στην καθημερινή μας κουβέντα λέμε συχνά: «βάλητε τελεία», εννοώντας, εκτός από τον τερματισμό, και την ευχερέστερη κατανόηση.

Τελεία θέτουμε:

α. Στο τέλος περιόδου.

Π.χ.:

- Το κράτος πρόσφερε ως τώρα εκπαίδευση και λιγότερο παιδεία. Η ευρύτερη καλλιέργεια είναι προσωπική κατάκτηση που απαιτεί θυσίες. Η διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το κράτος στο άτομο. Στο απόσπασμα αυτό φαίνονται καθαρά όσα επισημάναμε στα εισαγωγικά.

β. Σε βραχυγραφίες ή συντομογραφίες, δηλαδή στον περιορισμό λέξεων σε ένα ή σε μερικά αρχικά γράμματα, **π.χ.** μ.Χ. = μετά Χριστόν, **π.χ.** = προ Χριστού, αι. = αιώνας, πρβλ. = παράβαλε, μ.μ. = μετά μεσημβριάν, κ.λπ. = και λοιπά, ό.π. = όπου παραπάνω, Βασ.[ίλειος], Ευγ.[ένιος], Ευάγγ.[εήλιος], ενν.[-οείται].

Σημ. Παραλείπεται στα ακρωνύμια ή ακρώνυμα, δηλαδή στις λέξεις που σχηματίζονται από τα αρχικά γράμματα άλλων λέξεων, **π.χ.** ΗΠΑ, ΝΑΤΟ, ΝΑΣΑ, ΟΗΕ, ΔΕΗ, ΑΔΕΔΥ, ΟΛΜΕ, ΕΠΕ.

γ. Στον αριθμό της ώρας, αν δηλώνουμε τα λεπτά, **π.χ.** 12.15.

δ. Σε τακτικούς αριθμούς, **π.χ.** 1. 2. 3. κ.λπ.

ε. Σε πολυψήφιους αριθμούς, **π.χ.** 5.355 ευρώ.

Σημ. Ύστερα από τελεία το αρχικό γράμμα της επόμενης λέξης είναι κεφαλαίο.

3. Άνω τελεία (·)

Η άνω τελεία δηλώνει μικρότερη παύση του λόγου από την τελεία και μεγαλύτερη από το κόμμα. Ταυτόχρονα, αντιθέτει, επεξηγεί, αιτιολογεί. Κατά τον Χρ. Τσολλάκη¹⁴, η άνω τελεία «προσφέρει ευελιξία στον λόγο και κρατάει τη συνοχή του [...] είναι ελαστική: χωρίζει και ενώνει μαζί· είναι συγχρόνως στατική και κινητική. Κοιτάζει πίσω και μπρος».

Π.χ.:

- Η δουλειά δεν είναι δουλειά· είναι άσκηση χαράς και ευεξίας.
- Το 'σκασε· φοβήθηκε το ξύλο.
- Πάντα ήταν ειλικρινής· έλεγε ό,τι αισθανόταν.
- Η οικονομία της Βενετίας ανθούσε· είχε ανεπτυγμένο εμπόριο, διέθετε μεγάλο στόλο, εκμεταλλευόταν αποικίες.
- Με τι καρδιά, με τι πνοή, τι πόθος και τι πάθος πήραμε τη ζωή μας· λάθος. Κι αλλάξαμε ζωή. | Γιώργος Σεφέρης

14 Χ. Τσολλάκης, *Τη γλώσσα μου έδωσαν Ελληνική*, τ. Β', Εκδόσεις Νησίδες, Αθήνα 1999, σ. 304.

4. Διπλή τελεία (:)

Η διπλή τελεία (ή δύο τελείες ή δίστιγμο ή άνω και κάτω τελεία) αποτελεί μικρή παύση και προετοιμάζει τον αναγνώστη για:

- α. Διασάφηση αόριστης, περιληπτικής ή γενικής διατύπωσης. **Π.χ.:**
 - Ήρθαν τα προανακρούσματα της άνοιξης: φουσκώνουν τα δέντρα, ανεβαίνει η θερμοκρασία, τα πουλιά άρχισαν να ζευγαρώνουν.
 - Το ελληνικό πολιτικό σύστημα φθείρεται από διάφορες πηγές: τις πελατειακές σχέσεις, την άκρα κομματικοποίηση, τη μη εφαρμογή των νόμων, τη δικόνοια.
- β. Απαρίθμηση μερών συνόλου. **Π.χ.:**
 - Τρεις ναύαρχοι έδωσαν στρατιωτικά (πολεμικά) τέλη στον ελληνικό Αγώνα: ο Κόδριγκτον, ο Δεριγνύ και ο Χέυδεν.
- γ. Κατά λέξη παράθεση αποσπάσματος ξένου κειμένου με προεισαγωγή. Επίσης, παράθεση γνωμολογικών ρήσεων ή παροιμιών. **Π.χ.:**
 - Θυμηθείτε τι είπε ο Χριστός: «Ο αναμάρτητος πρώτος τον λίθον βαλήτω».
 - Σου «ξεροκοπανάω» συνέχεια: «Όποιος βιάζεται σκοντάφτει».

5. Ερωτηματικό (;)

Το ερωτηματικό παύει, αλλήλ και σχολιάζει. **Τίθεται!**

- α. Στο τέλος ευθείας ερώτησης ολικής ή μερικής άγνοιας. **Π.χ.:**
 - Θα βρέξει αύριο;
 - Πότε αναχωρεί το τρένο; Θα υπάρξουν θέσεις; Πότε θα φθάσει;
 - Σου είπε αν θα ανοίξουν τα καταστήματα ή θα παραμείνουν κλειστά;
- β. Σε περιπτώσεις αμφιβολίας, αμφισβήτησης, απορίας, ειρωνείας, ελέγχου, διλήμματος. **Π.χ.:**
 - Διέδιδε πως ήταν ο καλύτερος (;) οικονομολόγος.
 - Στ' αλήθεια, πόσα χρήματα νομίζεις ότι παίρνω; Άραγε ξέρεις ότι δε δικαιούμαι επίδομα;
 - Μας έταξαν καλύτερες (;) μέρες.
 - Σε πόσα χρόνια τέλειωσες τη Φιλοσοφική Σχολή; Σε 4, 5 ή 10;
 - Να ζει κανείς ή να μη ζει;

Δε θέτουμε ερωτηματικό:

- α. Σε πλάγια ερώτηση. **Π.χ.:**
 - Έλεγε πως δε γνώριζε πού βρίσκεται.
- β. Σε ρητορικές ερωτήσεις (όπου δεν προσδοκούμε απάντηση). **Π.χ.:**
 - Ποιος θα πίστευε ότι ο Μ. Αλέξανδρος θα πέθαινε τόσο νέος!

Σημ. Αν η απάντηση θεωρείται δεδομένη, τίθεται ερωτηματικό. **Π.χ.:**

- «Εσύ δε δωροδοκήθηκες από τον Φίλιππο; Δεν πρόδωσες την πατρίδα σου;»

6. Θαυμαστικό (!)

Το θαυμαστικό λειτουργεί κυρίως ως σχόλιο. Τίθεται ύστερα από επιφωνήματα και κάθε λέξη ή φράση που χρησιμοποιείται επιφωνηματικά για δήλωση συναισθηματικών καταστάσεων:

α. Θαυμασμού.

Π.χ.:

- Ο πιλότος όχι μόνο κράτησε τους επιβάτες του αεροπλάνου ψύχραιμους, αλλά και το προσγείωσε ασφαλώς σε ανώμαλο έδαφος!

β. Έκπληξης.

Π.χ.:

- Χιόνισε στο Ντουμπάι!

γ. Ειρωνείας.

Π.χ.:

- Το θηρίο! Λέει πως κατάπιε το χάπι!

δ. Επιδοκίμασias, αποδοκίμασias.

Π.χ.:

- Ζήτω! Εύγε! Ντροπή! Αίσχος!

ε. Ευχής, κατάρας.

Π.χ.:

- Παιδί μου, μάλαμα να γίνεται ό,τι πιάνεις!
- Μακάρι να μην είχε γεννηθεί!
- Τούμπανο να γίνεις και δερμάτι! (= να γίνεις όπως το σφαγμένο ζώο που το φουσκώνουν, για να του αφαιρέσουν το δέρμα).

στ. Τίθεται, επίσης, σε προτάσεις «απορητικές-μισοερωτηματικές»¹⁵.

Π.χ.:

- Πού καταντήσαμε! Τι ανδίες είναι αυτές!

ζ. Όπως και για το ερωτηματικό, χρησιμοποιούμε θαυμαστικό μέσα σε παρένθεση στην περίπτωση που δυσπιστούμε για κάτι.

Π.χ.:

- Λέει πως πέρασε κολυμπώντας τον Εύξεινο Πόντο(!).

Σημ. Ύστερα από το ερωτηματικό και το θαυμαστικό η λέξη που ακολουθεί γράφεται με κεφαλαίο αρχικό γράμμα.

¹⁵ Αγ. Τσοπανάκης, *ό.π.*, σ. 144.

7. Παρένθεση ()

Η παρένθεση χρησιμοποιείται για να δηλωθεί κάτι παρέμβλητο στον λόγο (λέξη, φράση, αριθμός). Αυτό εξηγεί, συμπληρώνει, διαφωτίζει κάτι που έχει προηγηθεί. Επίσης, παραπέμπει σε προηγούμενα ή επόμενα.

Η παρένθεση παύει τον λόγο, αλλά και σχολιάζει. **Π.χ.:**

- Η δημοκρατία είναι κακό πολίτευμα (το γνώριζαν καλύτερα οι αρχαίοι Αθηναίοι), αλλά δεν έχει υπάρξει καλύτερο.
- Υποστηρίζει ότι ο πόλεμος είναι αναγκαίος(!) για την εξασφάλιση της ειρήνης.
- Υποστηρίζει ότι ο πόλεμος είναι αναγκαίος(;) για να ανακουφιστεί πληθυσμιακά η Γη.

Στα δύο προηγούμενα παραδείγματα η παρένθεση περικλείει άλληλο σημείο στίξης (ειρωνεία – απορία).

- Τρε(η)ηός

Εδώ δηλώνεται η άλλη εκδοχή.

- Μα αυτό προκαλεί τη διαφ(θ)ορά.

Εδώ προτείνεται να αναγνωσθεί και με άλλη τον τρόπο.

Εντός παρενθέσεως τίθεται το *sic* (sic) = έτσι ακριβώς. Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται συχνά (συνήθως ειρωνικά) για να επισημάνει κάτι λεκτικά – γλωσσικά αδόκιμο, παράδοξο, εσφαλμένο. **Π.χ.:**

- Παρατηρείται σπάνη (sic) κηπευτικών λόγω παγετού (= σπάνις, σπανιότητα).
- Γιάνης (sic)

8. Αγκύλες ([], <>, {})

Οι ορθογώνιες αγκύλες [] χρησιμοποιούνται για να δηλωθεί απουσία τμήματος καταγραφόμενου ξένου κειμένου, ως δεύτερη παρένθεση και σε σχολιασμό, όπως οι παρενθετικές φράσεις. **Π.χ.:**

- Θα μπορέσουμε να επαναπροσδιορίσουμε τις αξίες και τους τρόπους επίτευξής των [...] Αποτελεί κανόνα της φύσης να υπάρχει [...] η θεμελιώδης ακολουθία: γένεση, ζωή, αναπαραγωγή, θάνατος. | Γ.Μ. Ιγνατιάδης, [Προβλήματα δομής γραμματικών της αρχαίας ελληνικής], Γλώσσα, 1986, σ. 12, 55

Οι οξυγώνιες διπλές <> και οι αγκιστροειδείς {} χρησιμοποιούνται ως ειδικότερα σημεία φιλολογικού, γλωσσολογικού ή εκδοτικού ενδιαφέροντος, **π.χ.** b<μβ/μπ>, $\begin{bmatrix} b \\ a \\ g \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \beta \\ \delta \\ \gamma \end{bmatrix}$

9. Αποσιωπητικά (...)

Τα αποσιωπητικά –τρεις τελείες στη σειρά– δηλώνουν κάποια παύση του λόγου, κυρίως όμως σχολιάζουν. Ο σχολιασμός επιτυγχάνεται με την ελληιπτικότητα και την παράλειψη. Το σκοπούμενο είναι διττό: αποφυγή ευθέως σχολιασμού και ελεύθερο πεδίο στον αναγνώστη για σχολιασμό, για τη δική του ερμηνεία. Είναι, με άλλα λόγια, το προσφορότερο

και αποτελεσματικότερο σημείο στίξης για ποικίλη ανάγνωση· δεν πολυδεσμεύει. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι γίνεται ευρύτατη χρήση τους στη λογοτεχνική γραφή και σχεδόν ποτέ στην επιστημονική. **Π.χ.:**

- Στο μέλλον οι άνθρωποι θα τρέφονται... με χαπάκια (σχόλιο – έκπληξη).
- Οι κάτοικοι της Ελβετίας βιώνουν τα Χριστούγεννα κατανυκτικά και... καταναλωτικά (σχόλιο – ειρωνεία).
- Η Τουρκία απαιτεί διατήρηση στρατιωτικών τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο για τα επόμενα... 20 χρόνια (σχόλιο) (= ζήσε, μαύρε μου, να φας τριφυλλί).
- Σκοτώνουν τα άλογα... πριν γεράσουν (σχόλιο – επίκριση).
- Ο άνθρωπος αυτός είναι μεγάλος μ... (αποσιώπηση από σεβασμό στον αναγνώστη).
- Είπε και τι δεν είπε: «Θα σε ντροπιάσω. Θα σε εξοντώσω. Θα...» (απλή αποσιώπηση προς αποφυγή ηλεκτρικού φόρτου).
- Το θέμα είναι όχι να γράψεις ένα ποίημα για τη βροχή, αλλήλ να... δημιουργήσεις τη βροχή (ερέθισμα προκλητικό για τον αναγνώστη, ευφροσύνη). Εξίσου προκλητικό για τον αναγνώστη είναι το καθαφικό «Α, των γυμνών σωμάτων η ηδονή προπάντων...» (πρόκληση για συμπλήρωση)¹⁶.

10. Εισαγωγικά («»)

Τα εισαγωγικά θεωρούνται από ορισμένους¹⁷ αποκλειστικά σχολιαστικό στοιχείο του γραπτού λόγου. Τα χρησιμοποιούμε:

- α. Στην αυτούσια (κατά λέξη) παράθεση των λεγομένων κάποιου (ευθύς λόγος). **Π.χ.:**
 - Συγκλονιστική η αρχική φράση: «Εis μίαν έρημον ακτήν εις τον όρμον του Αγίου Γεωργίου γράφεται η τελευταία σελίς του εθνικού δράματος...».
- β. Προς δήλωση ειρωνείας. **Π.χ.:**
 - Οι κάτοικοι των Εξαμιθίων δεν επέτρεψαν να φοιτήσουν τα τσιγγανόπουλα στο «σχολείο τους».
 - Το «αξιοκρατικό» μας σύστημα δεν αφήνει και πολλή περιθώρια επιλογής.
 - Το 1897 διεξήχθη ο «ατυχής» Ελληνοτουρκικός Πόλεμος.
- γ. Για να δηλώσουμε απόσταση από τον τρέχοντα (χύδην) λόγο, τον λόγο των αγράμματων, του περιθωρίου. **Π.χ.:**
 - Κουβαλήθηκα, λοιπόν, κι εγώ να δω πώς είναι αυτό το «καρτιέ» του έρωτα [...]. Αφού δοθεί το «ελευθέρας» εισέρχεται στο γκέτο, με εξασκημένους «νταβατζήδες» [...] με κοιλίες που δοξάζουν την έννοια του «πλισέ» [...]. | Γιάννης Ξανθοπούλης, *Κωνσταντινούπολη*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 47

¹⁶ Καθαϊτζάκης, *ό.π.*, σ. 114.

¹⁷ Μπαμπινιώτης Γ., *Λ.Ν.Ε.Γ.*, σ. 567.

δ. Προς δήλωση ακυριολεξιών, αρχαϊσμών, νεολογισμών, τυποποιημένων εκφράσεων.

Π.χ.:

- Πέρα απ' αυτή την «ανορθογραφία», όλα τα άληθα κινούνται βάσει προγράμματος.
- Η Ελλάδα «αυτοκτόνησε».
- Τρέχει στις δημόσιες υπηρεσίες για να «κυννήσει» τις υποθέσεις του.
- «Ο Σελίμ μου ομολόγησε πως ηλιγουρεύτηκε το "εγκληματικό" ρυζόγαλο της προγιαγιάς του»¹⁸.
- Τρέχουν οι «τάλαντες» θνητοί για τον επιούσιο.
- Την εποχή της εικόνας η μάχη ενάντια στον «εικονικό αναληφαιτισμό» ίσως θα πρέπει να ξεκινήσει από το ίδιο το επίσημο σχολείο.
- Οι «επώνυμοι» κατέβησαν σε ξενοδοχείο πέντε αστέρων. Ο «απλός λαός» στο σανίδι.

ε. Για να περικλείσουμε τίτλους βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων, ταινιών, μεταφορικών μέσων, επιστημονικών επιτευγμάτων και άληθων. **Π.χ.:**

- «Ο Τροπικός του Καρκίνου», οι «Εποχές», «Θεσσαλικά Χρονικά», «Ο σημαδεμένος», ο «Τιτανικός», το «CERN», ο «Λευκός Οίκος».

11. Παύλα (-), (--)

Η μονή παύλα (-) χρησιμοποιείται για να δηλώσει αλληλαγή προσώπου σε έναν διάλογο και στο τέλος περιόδου προς έμφαση. **Π.χ.:**

- Τον ρώτησα: πότε ήρθες;
– Χθες, μου απάντησε.
- Δεν αφουγκραζόμαστε τον πόνο των άληθων – ιδού το ελάττωμά μας.

Η διπλή παύλα (--) είναι συνηθέστερη. Χρησιμοποιείται:

α. Για να απομονώσει τμήμα μιας περιόδου, προκειμένου να υποδείξει αλληλαγή στον τόνο του λόγου (χαμήλωμα) και στη σημασία. **Π.χ.:**

- Μόλις τα τελευταία χρόνια –και πάλη σποραδικά και μεμονωμένα– άρχισε να «ανακαλύπτεται» (από νέα σκοπιά) η σημασία του γραπτού λόγου.

β. Αντί για παρένθεση. Η διάκριση εδώ δεν είναι εύκολη. Επίσης, αντί κόμματος σε παραθετικούς ή επεξηγηματικούς προσδιορισμούς. **Π.χ.:**

- Ο Μεσοπόλεμος –εποχή ανόδου των ολοκληρωτισμών– προετοίμασε τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- Μου μίλησε –μάηλον θυμωμένος– για το περιστατικό.

¹⁸ Γιάννης Ξανθούλης, *ό.π.*, σ. 207.

12. Ενωτικό (-)

Πρόκειται για μια μικρή παύλα που χρησιμοποιείται για να χωρίζει συλλαβές (άν-δρας), για να επισημαίνει στο τέλος σειράς ότι η λέξη συνεχίζεται στην επόμενη (τον βοηθίδο-σκοπούσε). Επίσης, για να συνδέσει λέξεις που συνεκφέρονται χωρίς να αποτελούν σύνθετη λέξη, **π.χ.** Ψευδο-Μενέξενος, παιδί-θαύμα, μετα-φιλοσοφία, γαλλο-γερμανικός άξονας, διπλά ονόματα ή επώνυμα, **π.χ.** Ανδρέας-Φίλιππος Αγιαντζόγλου, Μαρία Παπαδοπούλου-Γκίκα, σταθμούς δρομολογίων, **π.χ.** η γραμμή Αρκίτσας-Αιδηψού, προτακτικά ανθρωπωνυμίων, **π.χ.** Αϊ-Γιώργης, παπα-Νάρκισσος, γρια-Κώσταινα.

Να σημειωθεί ότι το ενωτικό θεωρείται από άλλους¹⁹ ορθογραφικό στοιχείο.

Ύστερα από όσα γράφτηκαν για τα σημεία στίξης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι βρήκαμε τους τρόπους για να αποτυπώσουμε τους επιτονισμούς και γενικότερα τον χρωματισμό του προφορικού λόγου, όπου μετράμε με φυσικό ρολδί τις παύσεις και με ηχώ-γράμμα τις εντάσεις της φωνής· αυτά κάνουν στις θεατρικές παραστάσεις. Όμως δεν είναι έτσι· πάντα στον γραπτό προσωπικό και μη τυπικό λόγο αποτυπώνεται το ήθος του ανθρώπου, και αυτό δεν μπαίνει σε καλούπια. Παραθέτουμε για παράδειγμα απόσπασμα κειμένου που απευθύνεται στο ευρύ κοινό σήμερα.

«Έχουμε χάσει καιρό τώρα, όλοι μας “το πιο τίμιο” που διαθέτουμε. Την αληθινή μορφή μας. Τις ποικίλες αρετές μας. Όλα όσα έχουν να κάνουν με την προσωπική και εθνική υπόστασή μας. Με εμάς και τη χώρα. Με τον πολιτισμό μας. Τα γράμματά μας. Την παιδεία μας»²⁰.

Εδώ ο συγγραφέας κάνει χρήση επάλληλων τελειών σε σημεία όπου αναμένεται κόμμα και όπου ως φιλόλογοι διορθωτές μαθητικού δοκιμίου θα σημειώναμε «λήθος». Οφείλουμε όμως να δούμε τη στίξη εξηγητικά, μια και ο συντάκτης του κειμένου, κατά τεκμήριο και εξ αντικειμένου, διαθέτει όλα τα εχέγγυα της άριστης γνώσης της γλώσσας. Επί του προκειμένου, θα λέγαμε ότι οι επάλληλες παύσεις στις οποίες υποχρεώνουν τον αναγνώστη οι τελείες αναδεικνύουν τη βαρύτητα της σημασίας όσων αυτές περικλείουν. Πέφτουν πάνω μας σαν δυναμάρια αναγκάζοντάς μας να τα δούμε αυτοτελώς, ως ξεχωριστές περιπτώσεις, και το πρότερο να μην παραχωρεί τη θέση του εύκολα και γρήγορα στο ύστερο. Ένας χαρακτηρισμός θα έκανε λόγο για ήθος δυναμικό, που κοηλάζει.

¹⁹ *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*, Αθήνα, ΟΕΣΒ 1941, σ. 52.

²⁰ Γιώργης Γιατρομανηλάκης, «Φώτα αφώτιστα», *Το Βήμα*, 8/1/17.

4. Τα ρηματικά πρόσωπα στον λόγο

Διαμαρτυρία για τα πρόσωπα: «Έχω την αίσθηση πως τελευταία δεν μιλάμε (και δεν γράφουμε) πια σε πρώτο πρόσωπο, καθώς τα περιθώρια προσωπικού λόγου έχουν αφάνταστα στενέψει σε σημείο κάποτε ασφυξίας [...]. Μ' αυτούς τους όρους σκέφτομαι πως ένας τρόπος αντίδρασης σ' αυτόν τον εξανδραποδισμό της προσωπικής φωνής θα ήταν να διαλεγόμαστε (και να γράφουμε) εφεξής σε τρίτο πρόσωπο. Για να αποφύγουμε, όσο γίνεται, το σοβαροφανές προσωπείο [...]». | Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Το Βήμα*, 29/5/11

Το απόσπασμα αυτό, όσο κι αν φαίνεται κραυγαλέο («ασφυξίας», «εξανδραποδισμό», «προσωπείο»), εντούτοις αφήνει να εννοηθούν πολύ περισσότερα από όσα το φευγαλέο διάβασμα κρατάει.

Τα ρηματικά πρόσωπα στον λόγο, γραπτό ή προφορικό, διαδραματίζουν βαρύνοντα ρόλο. Εκφράζουν βαθείς κραδασμούς της ανθρώπινης καρδιάς και του πνεύματος, αλληλά και το εύρος των σχέσεών τους στο πεδίο επικοινωνίας με το φυσικό και το ανθρώπινο περιβάλλον. Προσπαθώντας να τον κατηγοριοποιήσουμε (ρόλο), κινδυνεύουμε να αποστεώσουμε τα πράγματα και να τον παρουσιάσουμε λειψό.

■ Λειτουργία – Χρήση

Τα αντωνυμικά πρόσωπα εγώ, συ, αυτός, εμείς (ε)σεις, αυτοί ή τα σχεδόν ταυτόσημα ο εαυτός μου, του λόγου μου (σου, του, μας, σας, τους), η αφεντιά μου (σου...), με προσδιορισμούς (π.χ. ημείς ο αυτοκράτωρ της Αυστρίας, μέγας δουξ..., κόμης...), εκείνοι, ετούτοι, οι άλλοι, οι Κ.Κ. κ.ά. συνοδεύουν ρηματικά πρόσωπα προσδίδοντας κάθε φορά κάτι σαν το αποτύπωμα σφραγιδόλιθου. Μπορεί όμως και να απουσιάζουν (το σύνηθες) ως αυτονόητα, π.χ. λάμπω, λάμπ-εις, ή μη «ονοματίσιμα», π.χ. βρέχει, αστράφτει, ρίχνει χαλάζι. Αλλά τα ρηματικά πρόσωπα δε λείπουν στην ελληνική γλώσσα. Σκέτα τα «ουφ!», «μπαμ!» δε λένε τίποτε. Το «μπουμπουνίζ-ει» όμως λείει. **Συνεπώς, τα ρηματικά πρόσωπα στην ελληνική γλώσσα δεν είναι μόνο αναγκαία αλλά και πολυσήμαντα.** Γι' αυτό και χρειάζεται ειδική αναφορά σε καθένα από αυτά.

1. Το πρώτο (α') ενικό πρόσωπο χρησιμοποιείται στα εξής κυρίως είδη: ημερολόγιο, βιογραφικό σημείωμα, αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα, αιτιολογισμούς-λογοδοσίες, ταξιδιωτικά.

Αναφορικά με το περιεχόμενο χρησιμοποιείται:

- α. Προς δήλωση υποκειμενικότητας και στοχαστικής διάθεσης (νομίζω, υποθέτω, αν δεν απατώμαι).

Π.χ.:

- Οποτεδήποτε μιλάω για την άνοιξη, ή για κάποιες ηδονές που δοκιμάζω, ή για την

ευχάριστη εξοχή, σκέφτομαι μια κουβέντα που είχα με έναν φίλο στην πόλη. | Ε.Β. White, *Εκφραση – Έκθεση Γ' Λυκείου*, σ. 157

- β.** Σε εξομολογήσεις – εκμυστηρεύσεις, εκ βαθέων, de profundis. Εδώ είναι κανόνας απαράβατος η χρήση του α΄ προσώπου, οποιονδήποτε χαρακτήρα κι αν έχουν αυτές (επίσημη, θρησκευτική, τυπική ή άτυπη, για παράδειγμα ερωτική). **Π.χ.:**
- Εγώ ο Ιωάννης, ο αδελφός σας και ο κοινωνός μαζί σας στη θλίψη και στη βασιλεία και στην υπομονή του Ιησού, βρέθηκα στο νησί το λεγόμενο Πάτμος [...]. Μια μέρα Κυριακή ήρθα σε έκσταση του Πνεύματος και άκουσα πίσω μου μεγάλη φωνή σαν από σάλπιγγα που έλεγε [...]. | *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, μτφρ. Γιώργος Σεφέρης, Ίκαρος, Αθήνα 2001, σ. 27
- γ.** Σε περιπτώσεις που φέρουν τη σφραγίδα ενός καθαρά προσωπικού δημιουργήματος, όπως πίνακας ζωγραφικής, ερευνητικό πρόγραμμα, βιβλίο, ταινία. **Π.χ.:**
- Χρησιμοποιώ αυτή τη συνθετική διατύπωση που σημαίνει: ανεξαρτησία αήλικα όχι αδιαφορία.
 - Αυτό το χειρόγραφον, από την περίστασιν οπού μου έγιναν πολλές καταδρομές, το είχα κρυμμένο. Τώρα οπού το έβγαλα, το διάβασα όλο και έγγραφα ως τα 1850. | Μακρυγιάννης, *Πρόλογος Απομνημονευμάτων*
- δ.** Προς έκφραση σαφούς «διαχωρισμού του γράφοντος» από κάποια θέση σε ένα ζήτημα. **Π.χ.:**
- Αν το όνειρο του 20χρονου είναι μια άθλια θέση στο Δημόσιο [...], τότε πώς ν' απαλλάξω από τις ευθύνες τους αυτούς τους άθλιους νεοειλωτες; Δεν τους απαλλάσσω. | Ν.Γ. Ξυδάκης, *Καθημερινή*, 20/1/2008
- ε.** Στην ανάληψη πλήρους της ευθύνης για πράξη συνήθως μη αποδεκτή και ταυτόχρονα απαληλαγή άλλων από αυτή. **Π.χ.:**
- Έφυγα όχι επειδή δυσπιστούσα απέναντί σας ή είχα προετοιμάσει καταφύγιο κάπου αλλού, αλλά γιατί δεν υπέφερα στη σκέψη μου τη φυλάκιση της ντροπής και γιατί δεν μπορούσα να υποφέρω στην ηλικία που βρίσκομαι την κακοπάθεια [...]. Βλέποντας λοιπόν την ανώφελη συμπαράσταση συμπολιτών, κατέφυγα στο Ιερό του Ποσειδώνα στην Καλαυρία. | Δημοσθένης, *Επιστολή Β'*, 17-20
- στ.** Ως εκφραστικό ισχυρού εγωτισμού. **Π.χ.:**
- Ο Αλκιβιάδης δημηγορεί: «Η στρατηγική αρμόζει σε μένα περισσότερο από όλους [...] και νομίζω ότι το αξίζω [...] παρουσίασα στους αγώνες επτά άρματα, όσα κανένας πολίτης μέχρι τότε, και νίκησα παίρνοντας την πρώτη θέση, αλλά βγήκα και δεύτερος και τέταρτος και έπραξα όσα συνοδεύουν κάθε νίκη. [...] Εγώ ένωσα τους ισχυρότερους Πελοποννησίους, εξανάγκασα τους Λακεδαιμονίους να αγωνιστούν [...]. Και όλα αυτά τα έκανα εγώ, ο νέος και καθ' υπερβολήν ανόητος». | Θουκυδίδης, Ζ, 16-17

- ζ. Σε καταθέσεις μαρτυρικές, είτε σύγχρονες με γεγονότα είτε μεταγενέστερες (υπόλοιπα του παρελθόντος, μετάνοια). **Π.χ.:**
- Όταν επέστρεψα από τον Ελλήσποντον, συνάντησα τον Τίμαρχο [...]. Από την εποχή εκείνη εγκατέστησα τον Τίμαρχο στο σπίτι μου, έχοντας μαζί του τις ίδιες σχέσεις που είχα άλλοτε με τον Λαοδόμοντα. | Αισχίνης, *Κατά Τιμάρχου*, 68
- η. Προς έκφραση καθαρώς προσωπικών βιωμάτων, είτε αυτά αφορούν τμήμα της ζωής του προσώπου είτε ολόκληρο τον βίο του. **Π.χ.:**
- Σαν έγεινα καμμία δεκαριά χρονώ, με πιάνει μιαν ημέρα –Θεός σχωρέσ’ τονα– ο κύρης μου, με καθίζει στο σκαμνί, με κόφτει ταις μεγάλους μου πλεξούδαις, μού ‘βγάξει τα φουστανέλια και: – Διες εδώ, με λέγει, Γεωργία, από σήμερα και να ‘πάγη είσαι Γεώργης, είσαι αγόρι: από αύριο και να πάγη είσαι άνδρας, ο άνδρας της Χρυσής, που παίζετε κάθε ‘μέρα ταις κούκλαις και τα πεντόβολα. | Γ. Βιζυηνός, *Το μόνον της ζωής μου ταξίδιον*
2. Το δεύτερο (β΄) ενικό πρόσωπο χρησιμοποιείται σε κείμενα δια(επι)τακτικού χαρακτήρα, σε παραινετικούς-παραμυθητικούς λόγους, σε επικήδειους, σε επιστολές προς οικεία πρόσωπα, σε διαλόγους θεατρικούς ή άηλους:
- α. Για να εκφράσει ρητή εντολή, οπωσδήποτε πραγματώσιμη από τον δέκτη, αηλιά και παρακλήση, **π.χ.** «Ου φονεύσεις», «Παναγία βόθη».
- β. Προς έκφραση παρηγορίας, συμβουλής, παραίνεσης αηλιά και αράς (κατάρας). **Π.χ.:**
- Τους μεν θεούς φοβού, τους δε γονείς τίμα, τους δε φίλους αισχύνου, τοις δε νόμοις πείθου. Τας ηδονάς θήρευε τας μετά δόξης. | Ισοκράτης, *Προς Δημόνικον*, 16
 - Σώπασε, Κυρά Δέσποινα, και μην πολυδακρύζης (δημοτικό τραγούδι).
 - Άνθρωπε, αγάπα, τη φωτιά σταμάτα (άσμα).
 - Χρόνου φείδου (γνωμικό).
 - «Να μένης πάντα εις το σκοτάδι της θρησκείας μας που δεν εσεβάσθηκες».
- γ. Προς δήλωση φιλικότητας, οικειότητας, ζεστασιάς, αμεσότητας, αυθορμητισμού, άνεσης, ισότητας. **Π.χ.:**
- Αντρέα, προχώρα, σε θέλει όλη η χώρα (σύνθημα προεκλογικό).
 - Σύντροφε Αντρέα, σου ξέφυγε το τιμόνι από τα χέρια (λόγια μέλους του κόμματος).
- δ. Για να δηλώσει συμμετοχικότητα αντικαθιστώντας το πρώτο (α΄) και το τρίτο (γ΄) πληθυντικό πρόσωπο. **Π.χ.:**
- Ειρήνη είναι να εμπιστεύεσαι τον άηλο, να μην είσαι καχύποπτος, να μην υψώνεις τείχη με τους συνανθρώπους σου.
 - Τι σ’ ωφελεί αν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ’ ώραν στη φωτιά. | Ρήγας Βελεστινλής, *Θούριος*

- ε. Προς σαφή διάκριση και αποφυγή σύγχυσης, όπως συμβαίνει στον λόγο των δικαστών προς κατηγορούς, κατηγορουμένους, μάρτυρες. Δεν εννοείται εδώ μόνο το τυπικό των ανθρώπινων δικαστηρίων αλλά και το «σκηνικό» των θείων. **Π.χ.:**
- Παρουσιάζει και τον βασιλέα Όθωνα πεσμένο από τ' άλογο· του λέγει ο αφέντης μας [= ο Θεός]: Παραβάτη του όρκου σου και της υπόσχεσής σου, 'νεργητή με την θέληση του πειρασμού, έγινες αίτιος μεγάλων δυστυχιών και αθώα αίματα πλήθος έχυσες και αδικησες από κείνους οπού 'χα διορίσει και ταλαιπωριόνταν, και έγινες εσύ, στάθης επίγιορκος και αχάριστος σε όλα μου τ' αγαθά. | *Στρατηγού Μακρυγιάννη, Οράματα και Θάματα, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983, σ. 205*

στ. Για να προσδώσει δραματικότητα (θέατρο).

3. Το τρίτο (γ') ενικό πρόσωπο χρησιμοποιείται σε επιστημονικά κείμενα (μελέτες, πραγματείες, διατριβές, άρθρα), σε αποδεικτικά δοκίμια, σε αναφορές στην ειδησεογραφία (ρεπορτάζ κ.ά.), σε ποικίλες καταγραφές. Εκφράζει αντικειμενικότητα, αποπροσωποποίηση, γενίκευση, καθολικότητα. **Π.χ.:**

- Ο ένας τρέχει στις δεξιώσεις, ο άλλος εξασφαλίζει γνωριμίες, ο τρίτος δικτυώνεται.
- Ο σχεδόν μονοδιάστατος πολίτης της τηλεδημοκρατίας ζει στην ταραγμένη φλούδα της ζωής. Δεν τολμά να κοιτάξει στο βάθος [...]. Βλέπει ότι δεν μπορεί να παρέμβει αποτελεσματικά με την ψήφο του. Και βυθίζεται σ' ένα πνευματικό χάος. | *Τασούλα Καραϊσκάκη*
- Εγγύα, πάρα δ' άτα. | *Χίλων = Δώσε εγγύηση και η συμφορά είναι δίπλα.*
- Πιστόν γη, άπιστον θάλασσα (ενν. εστί). | *Πιττακός*
- Εύκολα τρίβεται ο άνθρωπος μες στους πολέμους· ο άνθρωπος είναι μαλακός, ένα δεμάτι χόρτο. | *Γιώργος Σεφέρης, Τελευταίος σταθμός*

Σημ. Στο μυθιστόρημα, που αναπτύχθηκε ραγδαία τον 19ο αιώνα, η χρήση του τρίτου ενικού προσώπου γενικεύτηκε επικρατώντας τελικά. Αυτό οφείλεται, κατά τον Ροβάν Μπαρτ, στο ότι η λογοτεχνία «βρέθηκε χωρισμένη από την κοινωνία που την καταναλώνει». Μαζί με τον χρόνο Αόριστο παρουσιάζει «μια ιστορία συνεκτική και σίγουρη». Έτσι, κερδίζει με την τάξη πραγμάτων, αλλά χάνει με την πυκνότητα.

4. Το πρώτο (α') πληθυντικό πρόσωπο χρησιμοποιείται στον δοκιμιακό λόγο, σε άρθρο:

α. Προς έκφραση υψηλού βαθμού μετριοφροσύνης (αντί του α' ενικού προσώπου) **Π.χ.:**

- Δεν κρίνουμε σκόπιμο [...] να κάνουμε λόγο για τις σχολές, τις θεωρίες και τα ρεύματα της ανάλυσης του λόγου της εξουσίας.
- Δίχως να το καταλάβουμε, έχουμε μπει κιόλας στο κεφάλαιο της ψυχολογίας του νέου και πρέπει να το συμπληρώσουμε.

β. Για να προσδώσει βαρύτητα σε κάτι. **Π.χ.:**

- Στο πρόσφατο θέμα της σόγιας, ακούσαμε την Green Peace [...].

- γ. Για να δηλώσει συμμετοχή με άλλους σε κάτι ή για να μην εξαιρεθεί το εγώ μας. Επίσης, για να δηλώσει συνευθύνη ή εμπλοκή και άλλων στο πρόβλημα. **Π.χ.:**
- Ας υποθέσουμε ότι δε μας νοιάζει το καλό των Ελλήνων, αλλά μόνο του ελλαδικού χώρου.
 - Θεωρούμε ότι οι Έλληνες έχουν δει και γνωρίζουν τα πάντα, ώστε δε χρειάζεται να δουν και βιώσουν τίποτε νέο.
- δ. Για να εκφράσει γενίκευση στην περίπτωση που ισοδυναμεί με το τρίτο (γ') πληθυντικό πρόσωπο· εμείς = όλοι οι άνθρωποι. **Π.χ.:**
- Πάψαμε να υποδουλώνουμε λαούς υπανάπτυκτους με μέθοδο την αποικιοκρατία· υποδουλώνουμε τώρα λαούς πολιτισμένους. Και μάλιστα είναι οι νεόπλουτοι του πολιτισμού που υποδουλώνουν τους άλλους. | Άγγελος Τερζάκης, *Ποντοπόροι*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1975, σ. 128
 - Βρεθήκαμε σε θέση πλεονεκτική: βιαζόμαστε να επωφεληθούμε, την εκμεταλλεόμαστε ως την μικροψυχία, την ποταπότητα. | Άγγελος Τερζάκης, *ό.π.*, σ. 128
5. Το δεύτερο (β') πληθυντικό πρόσωπο χρησιμοποιείται στον θεατρικό λόγο, σε αναφορές προς αρχές, αξιωματούχους, υπηρεσίες, σε επιστολές προς μη οικεία πρόσωπα, σε κείμενα προτρεπτικού χαρακτήρα (διακηρύξεις, μπροσούρες κ.ά.).
- Εκφράζει δραματικότητα (θέατρο), όπως και το δεύτερο ενικό πρόσωπο.
 - Δηλώνει τυπικότητα, σεβασμό, επισημότητα, απόσταση, μη οικειότητα.
 - Καθοδηγεί, όπως και το β' ενικό πρόσωπο, σε επίπεδο ολότητων.
- Π.χ.:**
- Ξέρετε, είμαι Έλληνας.
 - Έχετε αντίρρηση;
 - Ξέρετε είναι δύσκολο, πρέπει να συνδυάσουμε πάνω σε τούτο το καράβι τέσσερα έθνη [...].
 - Αφού αντιπροσωπεύετε μιαν αυτοκρατορία, πρέπει ωστόσο να κάμετε αυτοκρατορική πολιτική. | Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Δ'*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, 1977, σ. 352
 - Πειθαρχείτε, ενεργείτε σκόπιμα και δραστήρια, συγκεντρώνετε εράνους για τον απελευθερωτικό τύπο. Και να είστε πάντα έτοιμοι για τον υπέρτατο αγώνα και για κάθε θυσία. | *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ, Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944, Α' μέρος*, Αρχαία ΓΕΣ, Εκδόσεις ΔΟΛ, σελ. 143
6. Το τρίτο (γ') πληθυντικό πρόσωπο χρησιμοποιείται σε είδη όπου επικωριάζει και το τρίτο ενικό και εκφράζει τις ίδιες με αυτό διαστάσεις: γενικεύει, αντικειμενικοποιεί.
- Π.χ.:**
- Όλοι τρέχουν, λαχανιάζουν, αγωνιούν και πάντοτε έχουν την αίσθηση ότι δεν πρόφτασαν κάτι.

5. Η χρήση της ερώτησης στον λόγο

■ Διευκρίνιση

Οι λέξεις ερώτηση και ερώτημα είναι συνώνυμες. Δηλώνουν καταρχήν πρόταση που φανερώνει άγνοια και επιζητεί απάντηση. Στην πρακτική χρήση όμως παρατηρούνται και διαφορές, **π.χ.** ερώτηση είναι ένα επίσημο έγγραφο βουλευτή προς υπουργό με στόχο πληροφοριακό ή διευκρινιστικό. Η επερώτηση είναι επίσης επίσημο έγγραφο βουλευτή προς υπουργό με το οποίο ζητείται να αιτιολογήσει (ο αποδέκτης) ορισμένη πράξη ή παράλειψή του. Ενέχει δηλαδή στοιχεία αμφισβήτησης ή επίκρισης. Η λέξη ερώτημα δηλώνει ειδικότερα θέμα (ζήτημα-πρόβλημα) που τίθεται σε εξετάσεις προς απάντηση. Επίσης, αποδίδει πρόταση που υποβάλλει μια αρχή προς άλλη και ζητάει σχετική απάντηση, **π.χ.** το μέλος του κόμματος παραπέμφθηκε στο Συμβούλιο Δεοντολογίας με το ερώτημα της διαγραφής. Η λέξη ερωτηματικό δηλώνει σημείο στίξης και μεταφορικά κάτι άγνωστο ή αμφίβολο.

■ Λειτουργία – Χρήση

Η πρόταση-ερώτηση επιτελεί πολλές λειτουργίες στον γραπτό λόγο. Για σαφέστερη προσέγγιση τις διακρίνουμε σε τέσσερις κατηγορίες: ως τέχνασμα, δομικό στοιχείο, κατάσταση-διάθεση και επικοινωνιακό μέσο.

α. Τέχνασμα ρητορικό

Η ερώτηση χρησιμοποιείται ως ρητορικό τέχνασμα, ως τρόπος ή σχήμα λόγου για να καταστεί ο λόγος εντονότερος. Σε αυτή την περίπτωση ισοδυναμεί με παράκληση, προτροπή έντονη (αντί προτρεπτικής υποτακτικής), με απόφαση καταφατική ή αρνητική έντονη. Ουσιαστικά πρόκειται για συγκαλιυμμένο τρόπο απόδοσης μιας διάθεσης ή άποψης, προκειμένου να δημιουργηθεί εντυπωσιασμός ή να αποφευχθεί αρνητική αντίδραση. Αυτός ο τρόπος δεν είναι κάτι ασύνηθες, γι' αυτό και αναγνωρίζεται εύκολα.

Π.χ.:

- Μαθαίνουμε την τέχνη μας σε πολλὰ και διάφορα εργαστήρια, είτε μέσα είτε έξω από την Ελλάδα. Πώς να γίνει αθλιώς; = Δεν μπορεί να γίνει αθλιώς.
- Τι δε θα έδινα, για να τον ξαναφέρω στη ζωή; = Θα έδινα τα πάντα.
- «Σε ποιον θα άρεσε μια πόλη χωρίς νόμους;» = Σε κανέναν.
- «Γιατί λοιπόν δεν καλέσαμε στη συντροφιά μας και τον Πρόδοκο;» = Ας καλέσουμε και τον Πρόδοκο.
- «Θέλεις να πάρουμε μαζί στο κυνήγι και τον Νικία; – Ναι θέλω. Γιατί όχι;» = Ασφαλώς, οπωσδήποτε.

β. Δομικό στοιχείο

Η ερώτηση επιτελεί και λειτουργία καθαρά οργανωτική στην οικοδόμηση ενός κειμένου. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται:

- Στην αρχή μιας ενότητας λόγου, μικρής ή μεγάλης (ακόμα και ενός ολόκληρου δοκιμίου) ως εισαγωγή και μόνο.

Π.χ.:

- Γιατί έπαψε ο σημερινός άνθρωπος (ο στοχαστικός φυσικά και ευαίσθητος) να πιστεύει στον ποθητισμό του; Η απάντηση στο ερώτημα είναι νομίζω η εξής [...] = απλώς εισαγωγή.
- Στο εσωτερικό μιας ενότητας ως μετάβαση σε κάτι μερικότερο (υποενότητα).
 - Κάτω προς το γιαλό τα χαλάσματα όλα στρωμένα χάμω, εκτός από λιγοστές όρθιες κολόνες [...]. Πόσα διασπασμένα μέλη πρέπει να συμμαζέψει ο άνθρωπος στο νου του, για να σχηματίσει κάποια γνώση της αρχαιότητας. Ακόμη και τ' άλλα δημιουργήματα που φαίνονται, επιφανειακά, να έχουν διασωθεί πιο ακέραια, παρουσιάζουν ανάλογες δυσκολίες. Για σκέψου τον Ηνίοχο των Δελφών ή μιαν αρχαία τραγωδία. Έπειτα οι άμεσες, οι νωπές συναισθήσεις μας, από τι είναι φτιαγμένες; Από τη ζωή μας όπως τη ζούμε· δεν μπορούμε ν' αποκλείσουμε, ό,τι και να κάνουμε, τη συμμετοχή αυτής της παρουσίας· αυτού του ήλιου που λάμπει τούτη τη στιγμή, ή της φωνής του κόκορα που με ξύπνησε την αυγή σήμερα. Με τούτα τα καθημερινά πράγματα αλλοιώνονται εκείνα τα παλαιά, και μονάχα έτσι, θα 'λεγε κανείς, μπορούν να είναι παρόντα. | Γ. Σεφέρης, *Δοκίμης 2*, σ. 232-3

Στο εσωτερικό της παραγράφου η ερώτηση ανοίγει μια νέα διάσταση του θέματος (= δυσχέρειες στην κατανόηση του παρελθόντος): το παρόν και ο κόσμος του.

- Στο τέλος μιας ενότητας (παραγράφου) ως εφαλητήριο-μετάβαση σε κάτι νέο.
 - Τώρα που ο Θεός Βάνιας [...] έφυγε από τους κεντρικούς κινηματογράφους [...] θα επιχειρήσω να πω κάτι [...]. Γράφω το σημερινό σημείωμα όχι για να προσθέσω κάτι σε όσα έχουν ειπωθεί, αλλά για να πληροφορηθούν μερικοί θεατές, αν το θέλουν, τις αντιδράσεις ενός ανθρώπου του θεάτρου απέναντι σε κάποιες γενικότερες καταστάσεις της ψυχικής μας ζωής. Αλήθεια, πόσοι άραγε να ξέρουν ότι η τέχνη του Δράματος έχει στόχο την ψυχή κι όχι την αναψυχή;
Και να, πρώτο σημείο, καίριο, αυτό – εδώ ίσα-ίσα. Κανένας όσο ο Τσέχωφ δεν είναι κατάλληλος να το θέσει. Το Θέατρό του λειτούργησε σ' εμάς – εδώ πάντοτε ως καταλύτης. Παλαιότερα, το έλεγαν «πληκτικό», απερίφραστα. [...] Η πρόληψη τούτη έχει ξεπεραστεί ως ένα σημείο, χωρίς να γίνεται πάντοτε νοητό γιατί δεν είναι πληκτικός ο θεατρικός Τσέχωφ, ή τι χρειάζεται για να μην είναι πληκτικός. Αφήνω το θέμα μετέωρο· αλλού σήμερα αποβλέπω. Από πόνο ωστόσο για την εσωτερική μας πραγματι-

κόητη κι από κάποιες αντιδράσεις θεατών που έπιασε τ' αυτί μου ή το μάτι μου, θα μεταχειριστώ ωμή γλώσσα. Θα πω ότι η ψυχή του Ρωμιού δεν έχει βάθος. Έχει όλες τις αρετές του κόσμου αν θέλετε, αλλά βάθος δεν έχει. Το μετράει κανένας στην αίσθησή μας του Χρόνου ιδιαίτερα, και για τούτο ο Τσέχωφ μάς γίνεται πολύ διαφωτιστικός. | Αγγελος Τερζάκης, *Οι απόγονοι του Κάλν*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1972, σ. 90-1

Η ερώτηση στο τέλος της πρώτης παραγράφου αποτελεί το εφαλτήριο για τη μετάβαση στην επόμενη, στο τέλος της οποίας («Και να [...] διαφωτιστικός») δίδεται η απάντηση (= οι Νεοέλληνες συγχέουν το θέατρο με το αναψυκτήριο, την ψυχαγωγία με τη διασκέδαση).

γ. Κατάσταση-διάθεση

Ουσιαστικότερη κρίνεται η ερώτηση όταν:

- I. Εκφράζει πραγματική άγνοια, ολοκληρωτική ή μερική, πάνω σε ένα ζήτημα και ζητείται να καλυφθεί. Ενέχει καθαρά πληροφοριακό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, είναι ουδέτερη. **Π.χ.:**
 - Έλαβες μέρος στη μάχη του Σκρα; – Ναι, έλαβα.
 - «Εμείς νομίζουμε ότι φόβος είναι η προσδοκία κάποιου μελλοδικού κακού. Ή δεν είναι έτσι; Έχεις την ίδια γνώμη με μας, Λάχη;»

- II. Εκφράζει διαθέσεις (καταστάσεις): απορία, αμνηχανία, θαυμασμό, επίπληξη, εντολή.

Π.χ.:

- Είδατε πόσο ωραία είναι η κόρη μου; (εκφράζει θαυμασμό. Αντί αναφωνήσεως).
- Καλή, δε σου είπε ότι σου παρήγγειλα να έρθεις; (απορία).
- Πώς να τα βγάλω πέρα, Θεούλη μου; (αμνηχανία).
- Δε σου είπα να μην ξαναενοχλήσεις την κόρη του γείτονα; (επίπληξη).
- Άνθρωποι δυστυχισμένοι, πότε θα ξυπνήσετε από τον μακρόχρονο ύπνο σας; (εντολή-επιταγή = ξυπνήστε!).

δ. Επικοινωνιακό μέσο

Μια ερώτηση ανοίγει διαύλους επικοινωνίας με τον αναγνώστη, πρόσφορος για να αναφλέξουν το ενδιαφέρον του, να προκαλέσουν την προσοχή του, να τον καταστήσουν συνοδοιπόρο στο ταξίδι του προβληματισμού του συγγραφέα, ακόμα και να τον «ρουμουλκήσουν» στις ιδέες του. Βέβαια, εδώ δεν απουσιάζει το στοιχείο της θεατρικότητας-δραματοποίησης, που προσδίδει στον λόγο αμεσότητα, ζωντάνια, ζωηρότητα.

Π.χ.:

- (Απόστολος Παύλος)
Ίσκιος κάλλιο παρά μορφή. Τόσα και τόσα έχουν γραφεί γι' αυτόν κι' όμως δεν τον φωτίζουν· φωτίζουν μόνο τους συντάκτες τους: πώς τον βλέπουν, τι τους λέει, πώς τον

θέλουν. Είταν ασθενικός ή τέρας αντοχής; Τι κρύβει τάχα το περίφημο όραμα στο δρόμο για τη Δαμασκό; Σε τι συνίσταται ο μυστηριώδης «σκόλοψ τη σαρκί», που θα διατηρήσει, δεκαεννιά αιώνες αργότερα, τη μυστική του σημασία στην περίπτωση του Κίργκεγκωρ, για να συγκαλύψει εκεί άλλο ανθρώπινο μαρτύριο; Είταν αποκρουστικά άσχημος, «έκτρωμα», ο Παύλος, ή είχε την ένθεη εκφραστικότητα κι' ακτινοβολία του πνευματικού δαιμόνιου; Πώς εξηγείται μια τόσο ακραία μετάπτωση από το μίσος στην παράφορη αφοσίωση; Είχε ελληνική φιλοσοφική παιδεία, αναχωνεμένη έστω, παραχωμένη προσεχτικά κάτω από τον ιουδαϊσμό του φαρισαίου, ή ήταν αυτοδίδαχτος, αυτοσχεδιαστής, επηρεασμένος ασύνειδα από τα ιδεολογικά ρεύματα του καιρού του; Ποιο ακριβώς το μερίδιό του στη θεμελίωση του Χριστιανισμού; | Άγγελος Τερζάκης, *ό.π.*, σ. 54-5

- Κοινωνίες από χρόνια αφανισμένες, πόσες άλλες ήρθαν μετά από σας! οι χοροί κρατάνε πάνω στην τέφρα των νεκρών και τα μνήματα φυτρώνουν κάτω από τα βήματα της χαράς... Πού είναι σήμερα η δυστυχία του χθες; Πού θα είναι αύριο οι χαρές του σήμερα; | Ροβάν Μπαρτ, *Ο Βαθμός Μηδέν της Γραφής*, εκδόσεις Ράππα, 1987, σ. 129
- Εννοείται ότι όλα αυτά θέτουν τεράστια προβλήματα [...]. Αυτά είναι τα καθήκοντα που έχουμε μπροστά μας και η τραγωδία της εποχής μας είναι ότι η ανθρωπότητα δε νοιάζεται γι' αυτά. Πόσον καιρό ακόμα η ανθρωπότητα θα κατατρώχεται από τις ματαιότητες και τις ψευδαισθήσεις που ονομάζουμε εμπορεύματα; Μια καταστροφή [...] θα προκαλέσει άραγε μια βίαιη αφύπνιση ή μήπως την εμφάνιση αυταρχικών ή ολοκληρωτικών καθεστώτων; Κανείς δεν μπορεί να απαντήσει σε τέτοιου είδους ερωτήματα. | Κορνήλιος Καστοριάδης
- Κάνε αυτό. – Και ποιος είσαι συ, που θα μου πεις να μην κάνω ό,τι θέλω;

Σημ. Σε ένα απόσπασμα οι ερωτήσεις μπορεί να υπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες. Στο παρακάτω αναγνωρίζουμε επίκριση, απορία, προβληματισμό αλληλά και ιδρυτικό ρόλο σε όλο το σχετικό δοκίμιο.

- Διάβασε ποτέ κανένας τον *Βίο του Ρανσέ* όπως γράφτηκε, τουλάχιστον ξεκάθαρα, δηλαδή σαν ένα έργο εξιλασμού και παραδειγματισμού; Τι μπορεί να πει σήμερα σε έναν άπιστο, που ο αιώνας του τον έχει εκπαιδεύσει στο να μην υποκύπτει στη γοητεία των «φράσεων», ο βίος αυτός ενός τραππιστή μοναχού της εποχής του Λουδοβίκου 14ου γραμμένος από ένα ρομαντικό συγγραφέα; Κι όμως, μπορούμε ν' αγαπήσουμε αυτό το βιβλίο, ή ακόμη καλύτερα να δώσει την αίσθηση του αριστουργήματος. | Ροβάν Μπαρτ, *ό.π.*, σ. 128-9

ΓΡΑΠΤΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΓΛΩΣΣΑ & ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ

Το βιβλίο αυτό είναι προϊόν μακράς κυοφορίας σχετικών με τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία ζητημάτων. Γεννήθηκε από την ανάγκη αρχικά να συγκεντρωθούν σε ένα συστηματικό, εύληπτο και σύγχρονο εγχειρίδιο όσα θεωρούνται αναγκαία για τον γλωσσικό οπλισμό και την εκβολή του σε άρτιο γραπτό νεοελληνικό λόγο. Ολοκληρώθηκε στη συνέχεια με την ενσωμάτωση σ' αυτό του κύκλου Λογοτεχνία, που αποτελεί την πιο καλλιεργημένη και ανεπτυγμένη μορφή της γλώσσας. Τα σχετικά ζητήματα αντιμετωπίζονται στη βάση των μεταξύ τους σχέσεων, της σύνδεσης με την ανθρώπινη πραγματικότητα, της διδακτικής πράξης και της εξεταστικής διαδικασίας.

Το βιβλίο συνδυάζει θεωρητικό υπόβαθρο, με πρακτική τεκμηρίωση, ενώ συμβαδίζει με το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών.

Συγκεκριμένα περιλαμβάνονται:

- Αναλυτική παρουσίαση της θεωρίας (Γλώσσα και Λογοτεχνία)
- Εφαρμογές στην παραγωγή λόγου (κατανόηση κειμένου, περίληψη, 41 θεματικές ενότητες με διαγράμματα και συνοδευτικά κείμενα)
- Κριτήρια αξιολόγησης (ωριαία και τρίωρα τύπου Πανελλαδικών) με τις απαντήσεις τους

Το βιβλίο απευθύνεται στον μαθητή του Λυκείου και στον υποψήφιο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και στον εκπαιδευτικό που διδάσκει το μάθημα των Νέων Ελληνικών στο Λύκειο. Επίσης, απευθύνεται σε όποιον συμμετέχει σε γραπούς διαγωνισμούς, σε όποιον γράφει συστηματικά ή επικαιρικά, αλλά και στον απλό μελετητή του λόγου.

ISBN:978-618-03-2326-9

9 786180 323269

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82326

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Τα βιβλία της επιτυχίας